



ZÁVĚREČNÁ ZPRÁVA EVALUACE

Vyhodnocení projektů v sektoru zemědělství a rozvoj venkova v Moldavsku

Leden 2022



Evaluační tým EDREO s.r.o.

Hlavní evaluátorka: RNDr. Lucie Jungwiertová, Ph.D.

Experti: RNDr. Marie Feřtová, Ph.D.

Ing. Lucie Šavelková, Ph.D.

Ing. Kateřina Gregorová

MSc Cristina Pascari

MSc. Corina Eršov

MSc. Liliana Martin



<p>Název hodnoceného programu v českém a anglickém jazyce:</p> <p>Projekty rozvojové spolupráce v sektoru zemědělství a rozvoje venkova v Moldavsku</p> <p>Development Cooperation Projects in the Sector Agriculture and Rural Development in Moldova</p>	<p>Zaměření:</p> <p>Jedná se o čtyři víceleté projekty podpořené v oblasti zemědělství a rozvoje venkova v Moldavsku v letech 2015-2021, konkrétně:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Institucionální podpora v oblasti ekologického zemědělství v Moldavské republice (MD-2016-070-RO-31110/2) 2) Podpora uplatnění produktů ekologického zemědělství na vnitřním a zahraničním trhu (MD-2015-093-DO-31165/1) 3) Rozvoj udržitelného organického zemědělství v Moldavsku (MD-2015-093-DO-31165/3) 4) Podpora spolupráce při pěstování, certifikaci, finalizaci a exportu kvalitní bioprodukce z Moldavska (PP-2016-104-SO-25010, PP-2017-025-DO-25010, PP-2018-031-SO-25010)
<p>Gestor:</p> <p>Česká rozvojová agentura</p>	<p>Realizátoři:</p> <p>Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský Člověk v tísni o.p.s. PRO-BIO s.r.o., BIOVIVA s.r.o.</p>
<p>Partnerské země (země realizace):</p> <p>Moldavsko</p>	<p>Projektové lokality:</p> <p>Kišiněv a řada dalších lokalit v Moldavsku</p>
<p>Hodnocené období realizace – měsíc/rok zahájení:</p> <p>2015</p>	<p>Měsíc/rok ukončení:</p> <p>2022</p>
<p>Celkové čerpání v CZK ze ZRS ČR:</p> <p>28 884 285,55 (2015 – 2020)</p>	<p>Celkové čerpání v CZK včetně spolufinancování:</p> <p>27 255 714,19 Kč (jeden z projektů nebyl v roce 2021 dosud ukončen)</p>
<p>Další donoři podílející se na programu: ----</p>	
<p>Autoři evaluační zprávy:</p> <p>RNDr. Lucie Jungwiertová, Ph.D., Ing. Lucie Šavelková, Ph.D.</p>	
<p>Termín realizace evaluace:</p> <p>Květen 2021 – únor 2022</p>	
<p>Datum, podpis (y):</p>	

Shrnutí

Účel evaluace

Evaluaci „Vyhodnocení projektů v sektoru zemědělství a rozvoj venkova“ zadalo Ministerstvo zahraničních věcí ČR (MZV), Odbor rozvojové spolupráce a humanitární pomoci (ORS). Jejím cílem bylo „získat nezávislé, objektivně podložené a konzistentní závěry, zjištění a doporučení využitelná při rozhodování MZV ve spolupráci s ČRA a dalšími aktéry o budoucím zaměření rozvojových projektů v oblasti podpory ekologického zemědělství v souvisejících/relevantních sektorech, celkové realizace ZRS ČR se zohledněním Agendy 2030 pro udržitelný rozvoj a Strategie ZRS ČR 2018–2030.“¹ Pro zaměření evaluace byly určující evaluační otázky formulované zadavatelem a rozčleněné do témat dle evaluačních kritérií podle OECD/DAC a některých dalších aspektů. Evaluace byla realizována v období květen 2021 – leden 2022.

Velmi stručný popis hodnocené intervence a kontextu evaluace

Evaluace se zaměřuje na čtyři víceleté projekty zahraniční rozvojové spolupráce (ZRS) ČR v celkovém objemu téměř 29 mil. Kč² implementované Českou rozvojovou agenturou v letech 2015 – 2021 (jeden z projektů byl prodloužen do roku 2022). Dva z projektů byly realizovány Člověkem v tísni a měly čistě dotační charakter. Jeden z projektů byl podpořený Programem B2B a nositelem byla společnost PRO-BIO s.r.o., resp. BIOVIVA s.r.o. a Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský (ÚKZUZ) realizoval projekt podpořený formou rozpočtového opatření. Všechny projekty se tematicky váží na sektor ekologického zemědělství (EZ) a rozvoj venkova v Moldavsku. Aktivity se zaměřovaly na farmáře EZ, spotřebitele, na zvyšování expertízy a kapacit dalších stakeholderů v EZ a na instituce v oblasti EZ a byly tematicky, geograficky a časově propojené. Z tohoto důvodu a na žádost zadavatele evaluace zohledňovala komplementární charakter podpořených projektů a akcentovala sektorovou úroveň.

Metodika a evaluační tým

Základní evaluační přístup se opíral o kombinaci konceptů *theory based impact evaluation* a *outcome mapping*. Stěžejními metodami sběru dat byly desk research (strategická, programová, projektová dokumentace, odborná literatura, statistické podklady), hloubkové rozhovory – (individuální, skupinové), v rámci šetření se k tématu vyjádřilo 56 informantů, dotazníkové šetření formou PAPI, realizované na trhu s organickými produkty Ecolocal v Kišiněvě, evaluační návštěvy, případové studie, pozorování a workshopy. Součástí prací byla i mise v Moldavsku, v rámci které bylo realizováno šetření v Kišiněvě a v regionech Orhei a Edinet. Evaluaci zpracoval sedmičlenný evaluační tým pod hlavičkou společnosti EDREO s.r.o., skládající se z evaluátorů a tematické expertky na české straně s výrazným zapojením lokální expertky na moldavské straně, zejména ve smyslu koordinace. Evaluační tým děkuje všem aktérům, kteří byli ochotni se podělit o své zkušenosti a postřehy.

Nejdůležitější zjištění a závěry ve vazbě na zadání evaluace

Sektor zemědělství a rozvoje venkova hraje významnou roli moldavského hospodářství, v roce 2020 tvořilo zhruba 9,5 % HDP a 45 % na celkovém exportu. V roce 2020 pracovalo v zemědělství 21,1 % obyvatel, přičemž zhruba 58 % obyvatelstva žije v rurálních oblastech³. Zemědělská půda zaujímala v roce 2020 okolo 2,492 mil. hektarů, což je 73,6 % z celkové plochy země. Přestože konkrétní ideje spojené s certifikovaným EZ se začaly v Moldavsku vytvářet okolo 90. let, v roce 2019 bylo do EZ (včetně konverze) zařazeno celkem 28 547 hektarů, což představuje jen asi 1,1 % plochy zemědělské půdy Moldavska, a bylo registrováno 152 certifikovaných ekologických subjektů (včetně těch zařazených v přechodném období konverze). Polovina registrovaných EZ subjektů je v severní oblasti Moldavska, 33 % subjektů v centrální oblasti a 17 % na jihu země. Zcela dominuje rostlinná produkce.

¹ MZV (2021): Zadávací řízení na plnění veřejné zakázky malého rozsahu s názvem „Vyhodnocení projektů v sektoru zemědělství a rozvoj venkova v Moldavsku“, Zadávací dokumentace (str. 5).

² Do této částky je zahrnuta i očekávaná alokace na rok 2021, projekt 1 nebyl dosud ukončen, jeho realizace byla prodloužena do roku 2022.

³ statistica.md

V roce 2020 mělo národní certifikaci celkem 83 (42 od Certificat Eco a 41 od CUD) zemědělských subjektů z celkového počtu 144 subjektů zařazených do EZ. V kontextu rozsahu výměry se jednalo pouze o ¼ z celkové výměry EZ.

Velká část zemědělských subjektů má certifikaci nejen ze strany národních certifikačních orgánů, ale i ze strany mezinárodních certifikačních orgánů. Ekologičtí producenti v Moldavsku de facto dvojí certifikaci potřebují proto, aby mohli získat jak přístup k národním dotačním podporám a národnímu logu ekologické produkce (vyžadována je certifikace jedním ze dvou moldavských národních certifikačních orgánů), tak mít umožněn přístup na trh EU (certifikace certifikačním orgánem uznávaným v rámci EU) a další mezinárodní trhy.

Z pohledu struktury zemědělských subjektů vyplývá, že do EZ se zapojují zejména velké/větší subjekty. To je ovlivněno nejen potřebou existence vstupního kapitálu pro přechod z konvenčního na EZ, neboť poskytované subvence nepokrývají potřebné náklady v plném rozsahu, ale také způsobem poskytování národní podpory do oblasti EZ, možností kombinování různých typů podpor nebo náročností nalezení odbytových kanálů pro prodej produkce a také problematikou duální certifikace.

Národní dotace do oblasti EZ administruje národní agentura AIPA a aktuální nastavení dotačního podprogramu 2.5 není pro zemědělské subjekty dostatečnou hnací silou pro přechod na EZ, vnímají ho spíše jako „nice to have“. Dotační podpora EZ ve formě dotací vázaných na plochu pro zemědělské subjekty produkující ekologickou produkci (tj. subjekty po ukončené konverzi) tak, jak jsou realizovány v zemích EU v rámci Společné zemědělské politiky, není v Moldavsku dosud zavedena.

Moldavsko usiluje o naplňování podmínek stanovených v Asociační dohodě/DCFTA, a získání tak nejen dalších možností pro zvýšení exportu do zemí EU a dalších zemí, naplnění poskytnutých kvót pro bezcelní dovoz, ale i zvýšení přístupu k podporám a subvencím zemědělské politiky a rozvoje venkova, a to včetně dalších typů podpor do oblasti EZ. K posunu ve všech těchto oblastech významně přispívají programy ZRS. **I když dosud EZ v platných moldavských strategiích reflektováno není, význam této oblasti roste a problematika EZ by měla být zahrnuta jako samostatná prioritní oblast do nově vznikající Národní strategie pro zemědělství a rurální rozvoj (NARDS).** Navíc se očekává, že v oblasti EZ bude Moldavsko usilovat o implementaci pravidel vyplývajících z tzv. Zelené dohody pro Evropu (European Green Deal).

Sektor zemědělství je vysoce relevantní ve vztahu ke strategickým cílům ZRS ČR, EZ sice explicitně mezi cíli ZRS zmíněno není, ale jednoznačně se váže na rozvoj venkova, i na adaptaci na klimatické změny, resp. udržitelné nakládání s přírodními zdroji. Podpořené projekty reagovaly rovněž na většinu potřeb cílových skupin.

Přestože projekty byly ze strany ZRS ČR podpořené různými formami a realizovány různými implementátory, ze strany poskytovatele dotace byl od prvopočátku záměr vnímat projekty jako jednu intervenci. Takto byly také komunikovány moldavské straně. Byly identifikovány konkrétní navazující a koherentní výstupy (například různé charakter field days, pomoc institucím s přímým dopadem na práci farmářů (katalog odrůd)), mezi realizátory projektů probíhala spontánní koordinace. **Koherence projektů podpořených ze ZRS ČR je evaluačním týmem hodnocena jako spíše vysoká.** Je zde však velký prostor pro posílení koordinace realizátorů projektů, kteří spolupracovali z vlastní iniciativy, a také pro propojenější sledování efektů projektů. **Ekologické zemědělství v Moldavsku zahrnuje malou komunitu a koordinovaný a koherentní přístup je v podstatě nezbytný.**

Všechny aktivity podpořených projektů směřovaly k podpoře EZ a vzájemně se posilovaly. Evaluace identifikovala faktory z procesního i obsahového hlediska, které ovlivňovaly míru efektivity zvolených řešení. K těm nejvýznamnějším, které posilovaly efektivitu, se řadí přítomnost lokálního experta / koordinátora, což umožní plynulejší realizaci projektů a může šetřit kapacity ZÚ, klade to ovšem nároky na další náklady v rámci projektů a současně i kontinuity podpory. Jako velmi efektivní byl hodnocen přímý kontakt s experty, a to nejen v průběhu jejich pobytu v Moldavsku, ale i při následné komunikaci a řešení praktických otázek, moldavští partneři rovněž vesměs oceňovali flexibilitu projektů. Z hlediska hospodárnosti byla mnoha informanty diskutována politická nestabilita v Moldavsku, která negativně ovlivňovala aktivity zaměřené na budování institucionálních kapacit a legislativního rámce. Jednalo se o externí faktory, které realizátor nemohl ovlivnit. Z tohoto úhlu pohledu jistě proběhly některé kroky, které lze hodnotit jako nevhodné (například opakované představování projektu a výstupů projektu měnícím se ministrům). A proto lze doporučit, aby se v jiných teritoriích stabilita na straně institucí zvažovala při koncipování projektů. Přesto na základě terénního šetření nehodnotíme tento aspekt negativně. Naopak, na straně moldavských institucí byla podpora v této oblasti velmi oceňována, bylo sesbíráno

mnoho příkladů, jak se dané instituce posunuly. Očekáváme, že v okamžiku, kdy bude novela zákona o organickém zemědělství schválena, dojde k naplnění očekávaných efektů. **Hospodárnost podpory je z těchto důvodů celkově hodnocena jako spíše vysoká, jakkoli hodnotit, natož porovnávat reálnou value for money na úrovni jednotlivých výsledků, není možné.**

Přičitatelnost českých projektů ke zvýšení produkce biopotravin pro vnitřní trh nelze stanovit, i když byly zaznamenány konkrétní příklady zvýšení produkce, nápomocná je i podpora odbytu přímým prodejem na trhu Ecolocal v Kišiněvě. I když spotřeba biopotravin v Moldavsku v posledních letech pomalu vzrůstá, maloobchodní obrát s potravinami se v Moldavsku pohybuje přibližně okolo 1 miliardy EUR. Odhaduje se, že z toho zhruba 0,1 % (asi 1 milion EUR) pochází z certifikovaných ekologických produktů⁴. Domácí trh s organickou produkcí zatím není v Moldavsku dostatečně vyvinut a je značně nepřehledný. Z důvodu pochybení v označování moldavské ekologické produkce v rámci domácího trhu se jeví jako značně problematické vůbec rozpoznat, zda daný produkt skutečně pochází z EZ. Přidělování národního loga ekologické produkce je odděleno od certifikace a jeho získání je natolik administrativně náročné, že ho v roce 2020 používaly k označení svých produktů pouze 4 subjekty. Situaci komplikuje i chybějící článek dozorových a kontrolních organizací i účelové mylné označování produktů konvenčního zemědělství názvy eco, bio atd. Navíc cenové rozdíly mezi biopotravinami vyprodukovanými v Moldavsku a produkty konvenčního zemědělství prodávanými v obchodních řetězcích jsou minimální.

Produkce EZ se dominantně opírá o export. V roce 2019 bylo v Moldavsku vyprodukováno celkem 48 353,5 tun ekologické produkce, z toho 99 % (48 048,6 t) bylo exportováno. Z pohledu exportu (resp. importu do zemí EU) je Moldavsko zařazeno do kategorie velmi rizikových zemí, a proto pro zajištění exportu nestačí jen skutečnost, že zemědělský subjekt je certifikován mezinárodním certifikačním orgánem, ale musí být uplatňovány i konkrétní celní a laboratorní kontroly, které vytvářejí další administrativní zátěž. **Přímou přičitatelnost projektů nelze u této oblasti stanovit, i když ve smyslu navázání spolupráce s konkrétními dodavateli lze jistě efekty spatřovat. To však s sebou nese i jistá rizika, například ve smyslu jejich dominantního postavení na trhu.** Mohlo by napomoci i více diverzifikovat spojení s potenciálními výkupními/zprostředkovatelskými společnostmi, což by mohlo posílit konkurenční prostředí.

Dílním způsobem projekty přispěly i ke zvýšení počtu zemědělců praktikujících EZ, či plochy, na které je praktikováno EZ. Přínosy v tomto ohledu jsou pozitivně hodnoceny na moldavské straně, byly identifikovány případy pozitivních změn u jednotlivých farmářů, souhrnně však takový posun nelze kvantifikovat.

Zcela jednoznačný a výrazný posun a přičitatelnost českých projektů byly zaznamenány v oblasti rozvoje legislativních a institucionálních kapacit, jakkoli všechny efekty se ještě vlivem nepřijetí novely klíčového zákona neprojeví. **Na úrovni rozvoje kapacit státních institucí je role českých projektů velmi pozitivně hodnocena napříč všemi institucemi,** a to i přímo nepodpořenými. Posun byl zaznamenán z hlediska vyšších odborných kompetencí díky podpoře v přípravě metodických postupů laboratorních šetření týkajících se reziduí v produktech EZ (CARANTINA), metodiky testování osiv vhodných pro EZ a jejich následného zařazení do Katalogu povolených odrůd (špalda, lnička setá, ostropestřec mariánský, červená pšenice, pohanka aj.). Byly identifikovány i oblasti, kde dosažené změny nemohou být do praxe zavedeny, neboť tomu brání neschválená novela zákona o EZ. Konkrétně se to týká role kontroly nad ekologickou produkcí, zpracováním, dovozem a certifikací, kterou by měla vykonávat ANSA. Podle současné úpravy má tyto činnosti garantovat MAFI, zde však nejsou dostatečné kapacity. **V souhrnu lze konstatovat, že realizace projektů přispěla velmi výrazně k připravenosti a nastavení legislativního rámce EZ a kapacit a rozvoje státních institucí v oblasti EZ,** jak primárních (např. MAFI), tak i sekundárních (dozorových orgánů, kontrolních institucí a dalších článků). Z evaluace vyplynulo, že v oblasti rozvojové spolupráce, konkrétně institucionální oblasti EZ má ČR v Moldavsku ojedinělou pozici. **Podle vyjádření mnoha respondentů je charakter a rozsah pomoci velmi oceňovaný. Zde byla efektivnost hodnocena jako vysoká.**

Hodnocení dopadů je složité. Projekty cílily na mnoho aktérů, realizovaly mnoho aktivit, byly poměrně ambiciózní, regionálně nebyly příliš koncentrované, souhrnné posouzení kritéria dopady je proto velmi složité. **Jednoznačně vysoký dopad hodnotíme z hlediska koherence jednotlivých dopadů,** z evaluace vyplynuly i některé synergické efekty (např. ve smyslu konkrétní podpory pro zemědělce a současně především rozvoj a stabilizace

⁴ statistica.md

institucionálního a legislativního rámce). Jak bylo uvedeno již u efektivnosti, **nejsilnější souhrnný posun byl zaznamenán na úrovni institucí**, po stále odkládaném schválení zákona pro EZ se projeví i v legislativní rovině.

Udržitelnost hodnotíme jako vysokou, ačkoli u některých efektů je toto hodnocení podmíněno schválením aktualizace zákona klíčového pro EZ. Pokud by aktualizace schválena nebyla, některé aspekty podpory by nakonec nebyly využity a nejspíš by došlo k jejich postupné ztrátě (např. ve smyslu vybudovaného know-how na ANSA, která bude podle novely zákona pověřena kontrolami). Z dalších parametrů, které mohou posílit nebo oslabit udržitelnost, je třeba zdůraznit nastavení snazších pravidel certifikace, potřebu zachovat národní dotační podporu EZ, zajištění transparentnosti, další rozvoj moldavských institucí, to vše na moldavské straně. Současně je podstatná osvěta a informovanost na straně všech klíčových stakeholderů v oblasti EZ - spotřebitelů, prodejců, ale i farmářů. Nastavení všech druhů podpor by mělo z principu reflektovat to, že v oblasti EZ nemůže být dosaženo efektů v krátkodobém horizontu, nezbytná je proto stabilita podpory.

Důležitá doporučení

Z evaluace vyplynula řada doporučení, která jsou strukturována pro úroveň projektů, sektoru, a dále systémová a procesní doporučení. Hlavní adresát doporučení a stupeň závažnosti (1 – nejzávažnější, 2 – závažné, 3 – nejméně závažné) jsou uvedeny v závorce u každého z doporučení.

- **Úroveň projektu**

- 1) Nechat doběhnout projekt ÚKZUZ v plánovaném rozsahu a podpořit i jeho pokračování (ČRA, 1)
- 2) Podpořit v rámci projektů přítomnost lokálního koordinátora / experta (ČRA, 1)

- **Úroveň sektoru**

- 1) Počítat v sektoru EZ s delší dobou, než se projeví efekty (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 1)
- 2) Udržovat kontinuitu podpory sektoru EZ (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 1)
- 3) Podpořit koherentní přístup k projektům (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 2)
- 4) Dále rozvíjet institucionální a odborné kapacity v oblasti EZ (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 1)
- 5) Podpora vyšší přidané hodnoty v EZ (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 1)
- 6) Další podpora agrotechnické praxe v EZ (ČRA, 2)
- 7) Podpora aktivit zaměřených na rozvoj venkova (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 3)
- 8) Podpora osvěty a informovanosti (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 2)

- **Úroveň systémová a procesní**

- 1) Zajistit přehlednější reportování o celkových dosažených efektech (ČRA, 1)
- 2) Posoudit připravenost podporovaných institucí, spolupracovat s dalšími donory v regionu a případně včas přesunout podporu na jiné aktivity v regionu (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 1)
- 3) Posílit koordinaci a koherenci projektů v daném sektoru a regionu (ČRA, 2)
- 4) Zvážit regionální zacílení sektorové podpory (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 2)
- 5) Měřit vstupní situaci (baseline) (MZV ORS ve spolupráci s ČRA, 3)

Obsah

1	Úvod	8
2	Informace o hodnocené intervenci	8
2.1	Řešená intervence v širším kontextu a základní komentář k procesní a obsahové stránce	8
3	Metodologie externí evaluace	12
3.1	Evaluační design a specifikace metod	12
3.2	Specifikace využívaných metod sběru a analýzy dat	12
3.3	Metodická omezení a limity evaluace.....	13
4	Evaluační zjištění a závěry	13
4.1	Relevance	14
4.1.1	EO 1.1 Nakolik je daný sektor relevantní z hlediska potřeb cílové země i strategických cílů ZRS ČR?	14
4.1.2	EO 1.2 Nakolik je podpora EZ relevantní z hlediska potřeb cílové země i strategických cílů ZRS ČR?.....	15
4.1.3	EO 1.3 Jaká je relevance zvolených postupů (při budování systému EZ v Moldavsku) ve vztahu k potřebám cílových skupin?.....	17
4.1.4	EO 1.4 Jsou kritéria pro realizaci projektů vhodně nastavena?.....	20
4.2	Koherence	20
4.2.1	EO 2.1 Nakolik projekty přispěly k navzájem navazujícím a koherentním výstupům?.....	20
4.2.2	EO 2.2 Do jaké míry probíhala vzájemná koordinace aktérů projektů?	21
4.2.3	EO 2.3 Jaké možnosti spolupráce (např. integrace aktérů a nástrojů) skýtají výstupy projektů?	22
4.3	Efektivita (hospodárnost)	22
4.3.1	EO 3.1 Jak lze na základě dostupných informací hodnotit hospodárnost vynaložených finančních prostředků na hodnocené projekty (i ve vzájemném srovnání dílčích řešení), zejména z hlediska celkové „value for money“?.....	23
4.3.2	EO 3.2 Jaké hlavní faktory přispívají k ne/efektivitě zvolených řešení (rozpočtové opatření, dotace pro NNO, dotace de minimis pro firmu) z procesního i obsahového hlediska?.....	23
4.4	Efektivnost (účelnost)	25
4.4.1	EO 4.1 Do jaké míry přispěla realizace projektů ke zvýšení produkce biopotravin pro vnitřní trh?.....	25
4.4.2	EO 4.2 Jak přispěla realizace projektů ke zvýšení exportu biopotravin z Moldavska do zemí EU?	26
4.4.3	EO 4.3 Jsou dlouhodobé výsledky projektů dostatečně specifikovány / dokumentovány?.....	26
4.4.4	EO 4.4 Do jaké míry přispěla realizace projektů ke zlepšení legislativního rámce EZ / kapacit státních institucí v oblasti EZ?	27
4.4.5	EO 4.5 Přispěly projekty nebo dílčí aktivity ke zvýšení počtu zemědělců praktikujících EZ / nebo zvýšení plochy, na které je praktikováno EZ?.....	28
4.5	Dopady	28
4.5.1	EO 5.1 Jaké jsou hlavní rozvojové dopady projektů a nakolik jsou vzájemně koherentní?.....	28
4.5.2	EO 5.2 Jaké jsou hlavní pozitivní i negativní dopady jednotlivých projektů na koncové příjemce?	28
4.5.3	EO 5.3 Jaké je povědomí veřejnosti o EZ, identifikace loga ekologických produktů (ECO)?	32
4.6	Udržitelnost	32
4.6.1	EO 6.1 Které parametry jsou klíčové pro dlouhodobou udržitelnost EZ v Moldavsku?	32
4.6.2	EO 6.2 Které parametry projektů jsou klíčové pro jejich udržitelnost a nakolik jsou tyto parametry splnitelné?	33
4.6.3	EO 6.3 Které parametry přispívající k udržitelnosti výstupů v hodnoceném sektoru lze doporučit k replikaci i v jiných teritoriích?.....	34
4.7	Další evaluační kritéria	34
4.7.1	EO 7.1 Jakým způsobem jsou projekty prezentovány (viděny)?	34
4.7.2	EO 7.2 Jakým způsobem byly uplatněny průřezové principy ZRS ČR?.....	34
5	Doporučení	36
6	Přílohy závěrečné evaluační zprávy	40

1 ÚVOD

Předmětem evaluace jsou čtyři víceleté projekty zahraniční rozvojové spolupráce (ZRS) České republiky, realizované různými aktéry s podporou implementovanou Českou rozvojovou agenturou (ČRA) v letech 2015 – 2021. Všechny se váží na sektor zemědělství a rozvoj venkova v Moldavsku, konkrétně ekologické (organické) zemědělství⁵.

Zadavatelem evaluace je Ministerstvo zahraničních věcí ČR (MZV), konkrétně Odbor rozvojové spolupráce a humanitární pomoci (ORS), který celý proces zaštiťuje. Podstatnými účastníky procesu jsou dále teritoriální odbory MZV, zastupitelský úřad (ZÚ) ČR v Moldavsku, který zastupuje Českou republiku v Kišiněvu i ve věcech rozvojové spolupráce, a především Česká rozvojová agentura (ČRA), odpovědná za implementaci dotačních titulů ZRS ČR. Hlavní očekávání zadavatele v otázce této evaluace byla formulována v zadávací dokumentaci, podle které se předpokládá, „že závěry tohoto nezávislého vyhodnocení budou využitelné v rámci ověření udržitelnosti a efektivity vynaložených prostředků a výstupů/dopadů včetně relevantnosti postupu při realizaci projektů daného typu (rozpočtové opatření a dotace) u dosud realizovaných projektů v Moldavsku.“⁶ Zjištění budou využita při rozhodování o budoucím zaměření rozvojových projektů v oblasti podpory ekologického zemědělství, ale i v souvisejících/relevantních sektorech, o celkové realizaci ZRS ČR se zohledněním Agendy 2030 pro udržitelný rozvoj a Strategie ZRS ČR 2018–2030.

Evaluaci zpracoval sedmičlenný evaluační tým pod hlavičkou společnosti EDREO s.r.o., skládající se z evaluátorů a tematické expertky na české straně s výrazným zapojením lokální expertky na moldavské straně, zejména ve smyslu koordinace. EDREO s.r.o. je poradenská společnost, jejímž hlavním zájmem jsou poradenské a výzkumné služby v oblasti regionálního rozvoje, veřejných politik a jejich evaluací. Zaměřuje se na projekty s nadnárodním přesahem, a to včetně projektů ZRS.

Evaluační tým děkuje všem aktérům, kteří byli ochotni se podílet o své zkušenosti a postřehy v rámci evaluačních rozhovorů.

2 INFORMACE O HODNOCENÉ INTERVENCI

2.1 Řešená intervence v širším kontextu a základní komentář k procesní a obsahové stránce

Zemědělství patří v MR mezi významný sektor národního hospodářství. K roku 2020 tvoří zhruba 12 % podílu na HDP, 45 % podílu na celkovém exportu a zaměstnává zhruba 27 % obyvatel, přičemž asi 58 % obyvatelstva žije v rurálních oblastech. Zemědělská půda zaujímá zhruba 75 % celkové plochy země s převahou orné půdy, především vysoce úrodné černozemě⁷. **Přestože je Moldavsko řazeno mezi zemědělské země a disponuje velmi kvalitním půdním fondem, je moldavské zemědělství značně roztržité a většina zemědělských podniků je ekonomicky slabá, s nízkou mírou diverzifikace a investičního kapitálu.** Zpracovatelský průmysl a zemědělská infrastruktura je převážně zastaralá. V důsledku omezujících opatření ze strany Ruské federace zaznamenala v MR zemědělská produkce v posledních letech výrazný pokles⁸.

Pro moldavské zemědělství je aktuální prioritou naplňování podmínek stanovených v Asociační dohodě/ Deep Comprehensive Free Trade Area (DCFTA),⁹ a získání tak nejen možnosti pro zvýšení exportu do zemí EU a třetích zemí, naplnění poskytnutých kvót pro bezcelní dovoz, ale i zvýšení přístupu k podporám a subvencím zemědělské politiky a rozvoje venkova, a to včetně podpor do oblasti ekologického zemědělství (dále také EZ).

Rozvojová spolupráce a budování institucionálních struktur pro podporu EZ včetně harmonizace národní legislativy v souladu s principy EU (Acquis communautaire) a standardizovaná certifikace organické produkce představuje **významný potenciál pro moldavské zemědělství** a podmínku dalšího rozvoje prostřednictvím externích zdrojů. A to nejen z pohledu možné diverzifikace produkce, zvýšení konkurenceschopnosti, umožnění rozšíření odbytového

⁵ Ve zprávě jsou použita obě označení – organické zemědělství (dále také OZ) i ekologické zemědělství (dále také EZ).

⁶ MZV (2021): Zadávací řízení na plnění veřejné zakázky malého rozsahu s názvem „Vyhodnocení projektů v sektoru zemědělství a rozvoj venkova v Moldavsku“, Zadávací dokumentace (str. 1).

⁷ <https://www.trade.gov/country-commercial-guides/moldova-agriculture>

⁸ <https://cops-trade.cs32.force.com/article?id=Moldova-Market-Overview>

⁹ <https://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/moldova/>

segmentu, exportu zemědělské produkce, zvýšení produkce s přidanou hodnotou, ale i dalších aspektů. V tomto ohledu je potřebné jak budování institucionálních struktur relevantních orgánů státního sektoru (viz dále), tak podpora přímo cílená na institucionální struktury zemědělských subjektů (např. budování odbytových družstev, zemědělských sdružení/uskupení za účelem přípravy rozvojových projektů, spolufinancování a sdílení zemědělské techniky, vzájemné sdílení a předávání zkušeností v oblasti EZ atd.).

Rozvojová spolupráce, posílení institucionálních struktur státních organizací, zvýšení jejich efektivity a transparentnosti následně bezesporu významně rozšíří možnosti přístupu zemědělských subjektů k podporám a subvencím cílených na podporu EZ. Navýšení podílu EZ a organické produkce navíc plně koresponduje s prioritami EU pro nové programové období Společné zemědělské politiky a rozvoje venkova¹⁰ (po roce 2020) a plně zapadá do dlouhodobých plánů EU navržených v rámci tzv. Zelené dohody pro Evropu¹¹ (Green Deal), jehož cílem je zajištění trvalého přechodu na udržitelnější a ekologičtější hospodářství.

Evaluace se zaměřuje na čtyři konkrétní projekty ZRS ČR v celkovém objemu téměř 29 mil. Kč¹², realizované v gesci ČRA v sektoru EZ a rozvoj venkova v Moldavsku v letech 2015 – 2021. Základní pohled z hlediska typu projektů, realizátora a rozpočtu je patrný v následující tabulce.

Tabulka 1 Základní přehled hodnocených projektů

	Projekt 1 Institucionální podpora v oblasti EZ v Moldavské republice (P1)	Projekt 2 Podpora uplatnění produktů EZ na vnitřním a zahraničním trhu (P2)	Projekt 3 Rozvoj udržitelného organického zemědělství v Moldavsku (P3)	Projekt 4 Podpora spolupráce při pěstování, certifikaci, finalizaci a exportu kvalitní bioprodukce z Moldavska (P4)
Typ projektu	Rozpočtové opatření	Dotace	Dotace	Dotace (Program B2B)
Realizátor	Ústřední kontrolní a zkušební ústav zemědělský (ÚKZÚZ)	Člověk v tísni, o.p.s.	Člověk v tísni, o.p.s.	PRO-BIO s.r.o. (2016) BIOVIVA s.r.o. (2017-2018)
Celková výše prostředků na projekt ze ZRS	14 057 660 Kč (pro rok 2021 bylo alokováno 1 842 340 Kč, částka bude proplacena v roce 2022 po vyčerpání prostředků z minulých let)	8 436 000 Kč	4 446 000 Kč	1 944 625,55 Kč (2016 proplaceno PRO-BIO 700 tis. Kč, 2017 proplaceno BIOVIVA 598 495,30 Kč, 2018 proplaceno BIOVIVA 646 130,25 Kč)
Identifikační číslo projektu	MD-2016-070-RO-31110/2	MD-2015-093-DO- 31165/1	MD-2015-093-DO- 31165/3	PP-2016-104-SO-25010 PP-2017-025-DO-25010 PP-2018-031-SO-25010

Zdroj: zadávací dokumentace k zadávacímu řízení na plnění veřejné zakázky malého rozsahu s názvem „Vyhodnocení projektů v sektoru zemědělství a rozvoj venkova v Moldavsku“ a doplňující informace ČRA / MZV.

Časové rozvrstvení projektů je zřejmé z následujícího schématu.

Obrázek 1 Časové rozvrstvení podpořených projektů



Zdroj: vlastní zpracování na základě zadávací dokumentace a podkladů k projektům.

¹⁰ https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/future-cap_cs

¹¹ https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_cs

¹² Do této částky je zahrnuta i očekávaná alokace na rok 2021, projekt 1 nebyl dosud ukončen, jeho realizace byla prodloužena do roku 2022.

Evaluované projekty realizovaly širokou paletu aktivit, které na sebe v některých případech navazovaly, případně byly tytéž aktivity z různých projektů realizovány v jiných lokalitách v Moldavsku. Přehled těchto aktivit ve vztahu k podpořeným subjektům je v tabulkách 6-12 v příloze 7, v generalizované podobě v tab. 13 v téže příloze. Jedná o hrubý přehled, neboť ne ve všech případech byly lokality zcela zřejmé (např. u osvětových aktivit).

U farmářů, kde podpora byla výraznější (nebo geograficky specifikována), se ukazuje, že titíž farmáři byli podpořeni z různých projektů, což umožnilo dlouhodobější a vzájemně provázanou pomoc. Z tohoto přehledu rovněž vyplývá i míra regionální koncentrace pomoci. **Pomoc byla soustředěna především v regionech Orhei, Soldanesti, Singerei a Edinet.** V ostatních regionech se pomoc omezila na jednoho farmáře či jen jeden typ aktivity.

Tato zjevná věcná, časová a do určité míry i geografická provázanost podmiňuje i pohled na efekty / cíle projektů tak, jak byly plánovány. Lze totiž jen obtížně oddělit výsledky a dopad těchto projektů od sebe navzájem, především na této komplexnější úrovni (bylo by to ještě možné na úrovni výstupů). Proto jsme považovali za přínosné nahlížet na výsledky těchto projektů a na cíl jejich působení souhrnně. Analýzy projektů ukázaly, že lze identifikovat v principu čtyři typy témat, ve kterých mohlo dojít k pozitivnímu posunu. Na základě projektové dokumentace byly rekonstruovány oblasti vlivu, které tam, kde to bylo možné, byly ověřovány v průběhu evaluace, zejm. v rámci mise. Výsledky byly kategorizovány podle aktivit, které k nim nejpříměji směřují, jsou však propojeny také vzájemně. Tento přehled výsledků a dopadů pro jednotlivá témata ve formě souhrnných teorií změny je k dispozici v příloze 3.

I. Výsledky aktivit přímo zaměřených na farmáře ekologického zemědělství

Všechny z podpořených projektů realizovaly aktivity (podrobněji viz příloha 7), kde se aktivně pracovalo s farmáři. Pomoc směřovala především na přechod na EZ, na zajištění vybavení a předávání potřebných znalostí. Výstupy P1 se pak zaměřovaly v této oblasti zejména na provádění pokusů, jejichž závěry a doporučení přispívají k rozvoji znalostí a know-how na straně farmářů. Od toho se odvíjí i očekávané výsledky - více farmářů v konverzi a přidávání dalších ploch do EZ, farmáři využívající nové znalosti, navázání kontaktů, zejména exportních vazeb a zvýšení kvality produkce ve střednědobém horizontu, později pak také zvýšení organické produkce, rozšíření druhové skladby osiv vhodných pro pěstování v režimu EZ, zvýšení exportu a zvýšení prodeje na domácím trhu.

II. Výsledky aktivit zaměřených na spotřebitele v Moldavsku

Dominantně se jedná o aktivity projektů 2 a 3, které mířily na zvýšení povědomí o EZ v Moldavsku pomocí informační kampaně a osvětových akcí, např. pořádáním pikniků na farmách. Očekávanými výsledky bylo zvýšení povědomí o EZ, navázání vazeb mezi producenty a spotřebiteli, zvýšení poptávky po EZ produkci a zvýšení prodeje na domácím trhu.

I. Výsledky aktivit zaměřených na zvyšování expertízy a kapacit dalších stakeholderů zaměřených na ekologické zemědělství v Moldavsku

Ke zvyšování odbornosti v oblasti EZ docházelo napříč projekty. Projekty 1 (přímo státní správu, ale zvaní byli zástupci další stakeholderů), 2 a 3 se zaměřovaly na práci s organizacemi sdružujícími farmáře a P4 pak na obchodního partnera na proškolení místních expertů/poradců. Ze strany organizací sdružujících farmáře v EZ se jedná především o organizace Ecoferm, MOVCA a EcoLocal. Projekt 3 obsahoval také aktivity pracující s vysokoškolskými studenty. Mezi očekávanými výsledky bylo zvýšení kapacit a know-how zastřešujících organizací, fungující zemědělské družstvo s rozvojem podle business plánu, zájem o založení družstva další skupinou zemědělců, vyšší ekonomická a odborná samostatnost, více odborníků na EZ a zvýšení jejich znalostí, v delším časovém rámci větší schopnost sdružení poskytovat advokační a vzdělávací služby a větší ekonomická prosperita členů družstva.

II. Aktivity směřující na instituce v oblasti ekologického zemědělství v Moldavsku

Aktivity podporující instituce v Moldavsku obsahuje P1 a P2. Oba projekty pracovaly s MARDE/MÁFI a P1 se pak dále zaměřil na instituce ANSA, PESTICIDE, CARANTINA, CSTSP (Státní komise pro zkoušení odrůd) a SELECTIA. Cílem těchto aktivit je, aby měla státní správa k dispozici dostatečnou interní i externí expertízu, a mohla tak plnit legislativní i kontrolní funkci. Projekt 1 ještě nebyl ukončen a v evaluačních zprávách jsou zmiňovány okolnosti limitující realizaci těchto aktivit, což má vliv na možnost vyhodnocení těchto efektů. Ve střednědobém horizontu měly projekty na úrovni výsledků vést k posílení znalosti zástupců státní správy v oblasti EZ, přispět k tvorbě a přijetí národní legislativy EZ (harmonizované v souladu s legislativou EU), k funkčnímu nastavení systému vstupů do EZ a vyšším kompetencím laboratoře CARANTINA a CSTSP v oblasti EZ. Na straně dlouhodobých výsledků byla očekávána větší legislativní stabilita sektoru EZ, laboratoř schopná provádět testy v rámci státního dozoru nad ekologickým zemědělstvím a státní správa schopná kontrolovat (regulovat) sektor EZ.

Pro úroveň dopadů je vhodné nahlížet na téma v celé komplexitě souhrnně. Projekty by měly směřovat k rozvinutějšímu sektoru EZ v Moldavsku, zlepšení kvality půdy, podzemních vod, biodiverzity a stavu krajiny, větší soběstačnosti, samostatnosti a nezávislosti na vnějších zdrojích pro farmáře, větší samostatnosti/ nezávislosti sektoru EZ na zahraniční pomoci, legislativnímu prostředí, které nelimituje, ale stimuluje sektor EZ a efektivní kontrole sektoru EZ.

Klíčovými riziky realizace projektů jsou nestabilní politické zázemí v Moldavsku, které se promítá do schvalovacího procesu potřebné legislativy i do praktických aspektů rozvoje EZ a realizace projektů, vysoká míra fluktuace a nedostatečná administrativní kapacita na straně moldavských institucí ale i na straně gestora a implementátora.

Hlavní zúčastněné strany hodnocené intervence

Na české straně byly / jsou klíčovými subjekty:

- **Ministerstvo zahraničních věcí ČR**, odpovědné za koncepční řízení ZRS, včetně programování její bilaterální složky a vyhodnocování výsledků (evaluace). Tato činnost je zastřešena ORS, který spolupracuje s teritoriálními odbory MZV, ZÚ a ČRA.
- **Zastupitelský úřad ČR v Kišiněvu** (dále také ZÚ), zastupující Českou republiku v Moldavsku včetně oblasti rozvojové spolupráce. Úkoly koordinace a monitoringu ZRS je pověřen příslušný diplomatický pracovník ZÚ.
- **Česká rozvojová agentura**, od 1. 1. 2008 implementační agentura pro plnění úkolů v oblasti ZRS ČR, zejména pro přípravu, realizaci a monitoring bilaterálních rozvojových projektů a pro vyhlášení a realizaci tzv. tuzemských dotačních titulů. Výběr a realizace projektů a nastavení dotačních programů probíhá na základě požadavků partnerských zemí a po dohodě s MZV.
- **Realizátoři hodnocených projektů** – Člověk v tísni, PRO-BIO, ÚKZÚZ.

Na moldavské straně byly / jsou klíčovými subjekty:

- **Zastoupení realizátorů projektů v MR** – například moldavské zastoupení organizace Člověk v tísni, koordinátoři projektů.
- **Koncoví příjemci v Moldavsku - institucionální rovina**
 - Ministerstvo zemědělství, místního rozvoje a životního prostředí (MARDE) / Ministry of Agriculture and Food Industry of the Republic of Moldova (MAFI)¹³, odpovědné za legislativní rámec EZ
 - Research Institute of Field Crops SELECTIA – výzkumný ústav zaměřený na výzkum polních plodin
 - National Agency for Food Safety (Agentia Nationala pentru Siguranta Alimentelor) (NFSA, ANSA) – podle nového zákona tzv. kontrolní orgán v rámci EZ
 - State Center for Certification of Plant Protection Products and Fertilizers PESTICIDE – instituce zajišťující registraci přípravků na ochranu rostlin a hnojiv
 - Centre of Quarantine, Identification, Arbitration Expertise and Production Disinfection State Enterprise - National Centre for Verification and Certification of Plant Products and Soil (CARANTINA) – laboratoř zajišťující laboratorní testování pro zemědělskou produkci, včetně EZ (nevztahuje se na živočišnou produkci)
 - Státní komise pro zkoušení odrůd (CSTSP) - Comisia de Stat pentru Testarea Soiurilor de Plante
 - Moldovan Organic Value Chain Association (MOVCA) – asociace zejména větších zemědělců v EZ
 - EcoLocal Asociatia Producatorilor si Consumatorilor Ecologici din Moldova – asociace menších zemědělců v EZ
 - ECOFERM – družstvo farmářů v EZ, vytvořené v rámci české podpory
- **Koncoví příjemci v Moldavsku - na úrovni farmářů**, kteří buď již EZ provozují, nebo na tento způsob hospodaření přecházejí, případně o něm uvažují.

Komunita EZ je v Moldavsku velmi malá. Zástupci obou skupin koncových příjemců byli do značné míry provázáni ve svých rolích - někde příjemce, někde následně proškolený expert, v některých případech zase farmáři vstupovali i do institucionální roviny, ve smyslu zástupců NNO.

- **Další subjekty, které nebyly přímo podpořené, ale mají svoji roli v sektoru EZ**
 - AIPA - Agency for Intervention and Payments for Agriculture – vládní instituce zajišťující systém národních dotací, včetně dotací do oblasti EZ
 - MOLDAC - National Accreditation Centre of the Republic of Moldova

¹³ V průběhu realizace projektů i v průběhu evaluace samotné se měnil název a vymezení agendy příslušného ministerstva.

- Ecovision – moldavská nezisková organizace, která se zaměřuje na práci s malými a středními farmáři, zajišťuje vzdělávací a osvětovou roli a spravuje Atlas organického zemědělství
- Organismul de Certificare a Produselor Ecologice SC "CERTIFICAT-ECO" SRL (dále Certificat-Eco) a/nebo Organismul de Certificare a Produselor Ecologice "Control Union Dnjestr" SRL (dále CUD) – moldavské certifikační orgány zajišťující certifikaci zemědělských subjektů v režimu EZ
- Mezinárodní orgány zajišťující certifikaci pro oblast EZ – v roce 2020 v Moldavsku registrováno 12

Pro evaluaci je třeba brát v potaz i další strany ovlivňující EZ, a to **širokou veřejnost v ČR i MR** ve smyslu potenciálních spotřebitelů ekologické produkce, v případě venkovské populace v MR i další aspekty ve vazbě na rozvoj venkova.

3 METODOLOGIE EXTERNÍ EVALUACE

Evaluačnímu týmu se celkově podařilo získat velké množství dat a seskládat poměrně ucelenou mozaiku situace EZ v Moldavsku, klíčových problémů sektoru, jejich příčin a možností řešení, a to jak z pozice zahraničních aktérů / donorů, tak z pozice moldavských institucí. Pro evaluaci s ohledem na některá omezení (viz níže) nebylo možné využít komplexnějších evaluačních designů. Triangulace dat nebyla ve všech případech možná, pracovali jsme více s triangulací evaluátorů (i z tohoto důvodu byla mise realizována dvěma evaluátory) a zdrojů. Byl to také důvod, proč bylo realizováno více rozhovorů, než bylo původně plánováno. Validitu zjištění posiluje i to, že ve většině případů nebyly zaznamenány rozpory mezi aktéry zahrnutými do evaluace.

3.1 Evaluační design a specifikace metod

Zadávací dokumentace a evaluační otázky navázané na evaluační kritéria podle OECD/DAC a některé další aspekty (prezentace/viditelnost programu a uplatňování průřezových principů ZRS ČR) byly klíčovými východisky pro nastavení evaluačního designu. Evaluace se opírala o Formální standardy provádění evaluací České evaluační společnosti, dodržovány byly etické principy i adekvátní interpretace v případě malých vzorků. Evaluace vycházela z neexperimentálního smíšeného evaluačního designu, založeného na kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod sběru i analýzy dat za využití triangulace. Design akcentuje hlavní oblast zájmu zadavatele, a to úroveň sektoru, tedy EZ v Moldavsku. Toto hlavní téma bylo nahlíženo prizmatem čtyř podpořených projektů (projektová úroveň).

Geograficky bylo evaluační šetření rozděleno mezi ČR a Moldavsko. V ČR se práce vázaly především na podrobnou analýzu podkladů za podpořené projekty a také on-line rozhovory na straně českých realizátorů, poskytovatelů dotace a vybraných zástupců referenční skupiny. Současně byly realizovány on-line rozhovory s vybranými moldavskými aktéry, což nám poskytlo materiál pro důkladnou přípravu a realizaci následné mise v Moldavsku.

Základním teoretickým přístupem byla kombinace konceptů *theory based impact evaluation* a *outcome mapping*. Oblasti vlivu teorie změny projektů byly zpracovány souhrnně za všechny projekty pro jednotlivé tematické oblasti. Tento přístup jednak lépe reflektoval silnou propojenost projektů v Moldavsku i téma koherence, které bylo významné pro zadavatele. *Outcome mapping* byl aplikován především pro zachycení změn chování, změn ve vztazích a interakcích mezi jednotlivci, skupinami osob nebo institucemi.

3.2 Specifikace využívaných metod sběru a analýzy dat

Pro **sběr dat** bylo využito několik klíčových metod. **Desk research** se vztahoval především na screening relevantních strategických, programových a projektových dokumentů, statistických dat i vhodné odborné literatury a již realizované evaluace s vazbou na téma a region. Evaluační **rozhovory** byly stěžejní metodou sběru dat, nezbytnou pro vyhodnocení prakticky všech evaluačních kritérií v rámci této evaluace. Dominantně se jednalo o individuální rozhovory, v některých případech o skupinové. Celkově byly rozhovory provedeny s 56 lidmi (podrobnější rozložení viz příloha 5). Tyto počty výrazně překročily plánovaný rozsah evaluačních rozhovorů, nicméně to reflektuje zvýšený zájem moldavské strany o evaluované téma a snaha poskytnout jak české, tak moldavské straně co nejhlubší pohled na řešenou problematiku. **Evaluační návštěvy** byly spojené s misí v MR, která byla realizována v Kišiněvě a regionech Orhei a Edinet. Mise se opírala především o hloubkové rozhovory, ale také o pozorování. Nad rámec původně plánovaného designu bylo zrealizováno také **dotazníkové šetření** na místním trhu s ekologickými produkty **formou PAPI**, jehož cílem bylo vyhodnotit informovanost zákazníků a farmářů na trhu Ecolocal ve vazbě na znalost národního loga „ECO“, které označuje produkty EZ certifikované moldavskými certifikačními subjekty. Z celkového počtu 100 distribuovaných kusů bylo vyplněno 98 dotazníků, z toho 5 z nich ze strany farmářů, kteří na trhu prodávali, a 93 zákazníky. Všichni dotazník vyplnili ve spolupráci s tazatelem. Dalšími metodami sběru dat byly případové studie ve smyslu mini-případových sond v určitých tématech a workshopy aplikované při brífinku a debriefinku, které rámovaly zahájení a ukončení mise.

Pro analýzu dat a shromážděných informací byla využita celá řada metod, včetně obsahové analýzy kvalitativních dat, komparativní a stakeholder analýzy, procesní analýzy, základních kvantitativních a statistických metod, teorie změny, outcome mappingu a expertního odhadu.

3.3 Metodická omezení a limity evaluace

Evaluace se musela vypořádat s několika metodickými omezeními a dílčími překážkami. Pro každou identifikovanou překážku je uvedeno realizované opatření k eliminaci metodických omezení.

Obměna/fluktuace kompetentních pracovníků na straně gestora/poskytovatele podpory, realizátorů projektů i stakeholderů v Moldavsku. Velmi problematická je fluktuace kompetentních pracovníků na úrovni státní správy v Moldavsku. V průběhu realizace projektů se několikrát měnil ministr zemědělství, ostatně i rozsah gesce ministerstva, výrazné změny byly i na dalších institucích, často se potýkali a potýkají s nedostatkem lidí. Také na straně ČRA byla zaznamenána ve sledovaném období obměna kompetentních pracovníků, kteří měli v gesci region/téma, v rámci kterého byly podpořeny analyzované projekty. V některých případech se projevoval delší časový odstup, částečná ztráta institucionální paměti, a tedy jen omezená možnost vystopovat všechny potřebné informace. Situaci jsme vyřešili větším počtem hloubkových rozhovorů a zapojením i informantů, kteří na daných nebo obdobných pozicích působili již v minulosti.

Provázanost aktivit, výstupů, konečných příjemců a nejednotné formální strategické zarámování projektů. Ačkoli se jedná o samostatné projekty, realizátoři vzájemně spolupracovali a některé výstupy a výsledky jsou koherentní, koneční příjemci se objevují ve více projektech, navíc někdy v různých rolích. Z hlediska projektů to není nutné vnímat jako nedostatek, má to však jisté implikace pro realizované analýzy. Analyzované projekty byly podpořeny různými formami i programy. To ztížilo možnost přistoupit k jejich hodnocení *en bloc*, současně se však potvrdilo, že má smysl o projektech uvažovat v jednom celku. S ohledem na to jsme v úvodní fázi přehodnotili mírně metodiku evaluace a kladli větší důraz na outcome mapping namísto ověřování rekonstruovaných teorií změny jednotlivých projektů.

Hodnocení průřezových principů. Zadávací dokumentace vyžadovala využít v rámci evaluace Metodiku evaluace průřezových principů ZRS ČR (INESAN). Ukázalo se však, že naplňování průřezových principů není v rámci hodnocených projektů věnována větší pozornost, jsou spíše naplňovány formálně. Metodika byla tedy využita jako rámcová inspirace. Větší pozornost byla na žádost zadavatele věnována principu good governance v rámci šetření v Moldavsku.

Evaluace byla vypracovaná ještě před dokončením jednoho z projektů. Jeden z projektů byl prodloužen do roku 2022, a evaluace tak probíhala ještě v době jeho realizace. Evaluace i s ohledem na to neverifikovala všechny efekty projektů, seskupila je do témat podle cílových skupin a posuzovala i předpoklady jejich naplnění v delším časovém horizontu (zejména ve vazbě na schválení novely klíčového zákona – viz dále).

Pouze ex-post design evaluace a obtížná přičitatelnost efektů. Na počátku realizace projektů se neplánovala evaluace celého sektoru v Moldavsku, resp. pokud se plánovala, nebyla sesbírána data pro skutečně validní srovnání situace před zahájením projektů a po jejich skončení. To je dále umocněno nedostatkem relevantních statistických dat na moldavské straně. Současně v regionu probíhá řada projektů jiných donorů a vliv na sledované aspekty mají i jiné faktory (např. systém národních dotací), přičitatelnost je proto mnohdy v podstatě nespécifikovatelná a konkrétní hodnoty sledovaných efektů je většinou obtížné poskytnout.

4 EVALUAČNÍ ZJIŠTĚNÍ A ZÁVĚRY

Vzhledem k velké rozmanitosti evaluačních témat a evaluačních otázek byly evaluační zjištění a závěry sloučeny do jedné kapitoly. Kapitola je strukturovaná podle mezinárodně uznávaných evaluačních kritérií OECD/DAC a některých dalších kritérií, v jejichž rámci byly zadavatelem formulovány evaluační otázky (EO). U každého z těchto kritéria je uveden stupeň hodnocení, reflektující míru naplnění tohoto kritéria podle níže uvedené škály.

Stupnice míry naplnění evaluačního kritéria:

Vysoká – postupy, výsledky a předpoklady plně odpovídají potřebám a stanovenému cíli, resp. příkladům dobré praxe

Spíše vysoká – v konkrétním kontextu intervence naplnila maximum požadavků, existují však omezení na úrovni externích faktorů nebo drobné nedostatky týkající se realizace

Spíše nízká – významnější nedostatky při nastavení intervence nebo v aplikovaných postupech a/nebo závažné problémy na úrovni externích faktorů
Nízká – postupy nebo výsledky intervence neodpovídají stanoveným cílům a/nebo existují kritické problémy na úrovni externích faktorů
Nelze vyhodnotit / nevztahuje se (<i>pouze se zdůvodněním</i>)
U dopadů lze v odůvodněných případech použít také hodnocení Negativní

4.1 Relevance

Relevance podpory EZ v Moldavsku je celkově hodnocena jako vysoká. Sektor zemědělství je plně v souladu se strategickými cíli ZRS ČR. V případě EZ je podpora hodnocena jako spíše vysoká, neboť sice explicitně mezi cíli ZRS tato oblast zmíněna není, ale váže se na rozvoj venkova, i na adaptaci na klimatické změny, resp. udržitelné nakládání s přírodními zdroji. Relevance podpory ve vazbě na aktuálně platné moldavské strategie byla posouzena jako spíše nízká, nicméně význam této oblasti roste, neboť problematika EZ by měla být zahrnuta jako samostatná prioritní oblast do nově vznikající Národní strategie pro zemědělství a rurální rozvoj (NARDS). Relevance této oblasti je dále posílena i předpokládanou snahou Moldavska reflektovat vize tzv. Zelené dohody pro Evropu (European Green Deal). Podpořené projekty reagovaly na většinu identifikovaných potřeb cílových skupin. Sektor zemědělství a rozvoje venkova hraje významnou roli moldavského hospodářství.

4.1.1 EO 1.1 Nakolik je daný sektor relevantní z hlediska potřeb cílové země i strategických cílů ZRS ČR?

Sektor zemědělství je z hlediska strategických cílů ZRS ČR i z hlediska potřeb cílové země vysoce relevantní. **Strategické cíle ZRS ČR oblast zemědělství explicitně zahrnují jako jednu ze sektorových oblastí / priorit** (Koncepce zahraniční rozvojové spolupráce 2010-2017 i Strategie zahraniční rozvojové spolupráce 2018). Moldavsko bylo a je ve sledovaném období prioritní partnerskou zemí a v příslušných programech spolupráce se poukazuje na zemědělství jako na jednu z klíčových oblastí. V období 2011 – 2017 bylo zemědělství v Programu rozvojové spolupráce s Moldavskem uvedeno jako jedna z oblastí pro sektorové zaměření budoucí spolupráce a je prioritním sektorem i podle revidovaného programu (Program dvoustranné rozvojové spolupráce ČR Moldavsko) pro období 2018 – 2023, ve vazbě na cíle SDGs Konec hladu (2) a Klimatická opatření (13).

Zemědělství patří v Moldavsku mezi významné sektory národního hospodářství. V roce 2020 tvořilo zemědělství zhruba 9,5 % podílu na HDP (v roce 2019 - 10,2 %) a 45 % podílu na celkovém exportu. V roce 2020 pracovalo v zemědělství 21,1 % obyvatel, jiný zdroj uvádí hodnotu 27 %, přičemž zhruba 58 % obyvatelstva žije v rurálních oblastech¹⁴. Zemědělská půda zaujímala v roce 2020 okolo 2,492 mil hektarů, což je 73,6 % z celkové plochy země – 11 % představuje plocha trvalých travních porostů a úhorů a 63 % zastupuje plocha pro pěstování plodin na orné půdě a ostatních trvalých kultur. Z poslední uvedené kategorie (63 %) zabírá 86 % plochy pěstování polních plodin a 14 % ostatních trvalých kultur, zejména sadů a vinic¹⁵. Mezi nejvýznamněji zastoupené polní plodiny se řadí kukuřice, slunečnice a pšenice, réva vinná, ovoce, zelenina a ořechy. Mezi hlavní komodity živočišné výroby se řadí zejména drůbeží, vepřové a hovězí.

V kontextu struktury zemědělských subjektů jsou **pro moldavské zemědělství charakteristické především větší komerční farmy**. Většina produkce polních plodin je produkována farmami o velikosti >100 ha a farmami o velikosti >30 ha pro plantážní plodiny. Obecně uznávaná definice malé farmy se ustálila na velikosti <50 ha. V roce 2019 hospodařily korporátní farmy na více než 63 % plochy zemědělsky obhospodařované půdy. Další významnou složku zemědělských subjektů představují tzv. rolnické farmy (Gospodărie Țărănească). Zbylou část ploch zaujímají drobní rolníci produkující primárně pro vlastní spotřebu.

Struktura půdního fondu (převaha černozemě) představuje významný produkční potenciál, jehož využití je ovšem výrazně ovlivňováno a limitováno způsobem hospodaření – pěstování monokultur, nízká míra rotace a diverzifikace plodin, hluboká orba aj. Aktuální zem. praxe je primárně cílena na tvorbu produkce a aspekty trvale udržitelného zemědělství, vč. ochrany ŽP, agro-environmentálních a agro-klimatických operací jsou výrazně limitovány.

Pro moldavské zemědělství zůstává i nadále důležité naplňování podmínek stanovených v Asociační dohodě/DCFTA, a získání tak nejen dalších možností pro zvýšení exportu do zemí EU a dalších zemí, naplnění poskytnutých kvót pro

¹⁴ statistica.md

¹⁵ Ibid.

bezcelní dovoz, ale i zvýšení přístupu k podporám a subvencím zemědělské politiky a rozvoje venkova, a to včetně dalších typů podpor do oblasti EZ. K posunu ve všech těchto oblastech významně přispívají programy rozvojové spolupráce. Zachování a posílení rozvojových potřeb v sektoru zemědělství a rozvoje venkova je proto stále relevantní ve všech oblastech, pro všechny cílové skupiny a formy rozvojové spolupráce.

4.1.2 EO 1.2 Nakolik je podpora EZ relevantní z hlediska potřeb cílové země i strategických cílů ZRS ČR?

Ekologické zemědělství není mezi strategickými cíli ZRS ČR explicitně zmíněno, přesto není možné uvést, že by podpora této oblasti nebyla relevantní. Obě generace programů dvoustranné spolupráce pro Moldavsko totiž zmiňují přidanou hodnotu zemědělské produkce jako jeden z cílů, ke kterým by podpora zemědělství měla vést. Revidovaný Program pro období 2018 – 2023 tento cíl dále specifikuje i pro rozvoj venkova, i zde je možné relevanci EZ spatřovat (ve smyslu stabilizace demografické situace venkova s ohledem na ekonomické příležitosti). Význam EZ je o to vyšší, že má přesah i na adaptaci na klimatické změny, tedy udržitelné nakládání s přírodními zdroji, což je další z prioritních sektorů revidovaného Programu.

Konkrétní ideje spojené s certifikovaným EZ se začaly v Moldavsku vytvářet okolo 90. let. Přesto lze vize charakteristické pro EZ nalézt již dříve, a to zejména v aktivitách příslušných národních výzkumných institucí (jejich výčet a zaměření viz box1, kapitola 4.1.3). V letech 1990 až 2003 probíhalo společné úsilí zejména nevládních organizací, soukromých investorů a vlády prosadit konkrétní myšlenky a ukotvit pravidla pro certifikované EZ v Moldavsku, včetně pravidel pro domácí trh a export. V roce 2005 vyústily snahy v přijetí zákona č. 115/2005 o ekologickém zemědělství. V roce 2002 bylo dle dostupných informací certifikováno celkem 11 farem o celkové rozloze 80 hektarů¹⁶. V letech 2005 až 2010 vzrostl podíl výměry zařazené do EZ na zhruba 30 000 hektarů. Od té doby dochází ke stagnaci a oscilaci výměry mezi 25 000 až 30 000 hektary¹⁷. Graf, který ilustruje tento vývoj, je uveden v příloze 7 (obr. 1). Vykazované statistické hodnoty se ovšem výrazně liší u různých referenčních zdrojů, některé jsou nekompletní, u některých dochází k duplicitnímu započítávání údajů, u jiných není zřejmé, v jakém rozsahu jsou započítány plochy, jež byly předmětem zjištěného podvodného jednání (viz níže).

V roce 2019 bylo do EZ (včetně konverze) zařazeno celkem 28 547 hektarů, což představuje přibližně jen 1,1 % plochy zemědělské půdy Moldavska. Z toho 22 080 ha (77,3 %) tvoří plochy polních plodin, 5 700 ha (20,3 %) plochy pro pěstování ovoce a ořechů a 677 ha (2,4 %) pro pěstování bylin (viz obr. 2, příloha 7).¹⁸ Stejný zdroj uvádí, že v roce 2019 bylo registrováno celkem 152 certifikovaných ekologických subjektů (včetně subjektů zařazených v přechodném období/konverze). Maximum z uvedených subjektů se zabývá rostlinnou produkcí. Z celkové výměry zahrnuté do EZ je konverze ukončena pro 78,75 % ploch, 0,5 % ploch se nachází 3. rokem v konverzi¹⁹, 11,62 % je ve 2. roce konverze a 9,12 % je zařazeno do konverze 1. rokem.

Pro rok 2020 byla statistická data čerpána z Atlasu organického zemědělství v Moldavské republice, vytvořeného v témže roce – náhledový obr. zachycující základní statistické údaje viz příloha 7 (obr. 4). Podle tohoto zdroje bylo v roce 2020 do EZ (včetně konverze) zařazeno celkem 144 zemědělských subjektů o celkové výměře 29 352,06 hektarů. Konverze je ukončena na 75,22 % ploch, 0,86 % ploch se nachází 3. rokem v konverzi²⁰, 19 % je ve 2. roce konverze a 4,92 % je zařazeno do konverze 1. rokem (přehledný graf viz obr. 2, příloha 7).

Z provedených analýz vyplývá, že **na omezený růst podílu ploch a zemědělských subjektů zařazených do EZ má vliv celá řada faktorů.** Jedná se jak o nastavení legislativního zázemí, pomalé budování institucionálních struktur, konkrétních forem podpory, administrativní zátěže spojené s certifikací nebo získáním národního loga ekologické produkce, potřebě investičního kapitálu pro přechod z konvenčního na EZ, či celkově nízkých cen zemědělských komodit aj. Vzhledem ke skutečnosti, že export živočišných produktů z Moldavska do zemí EU není dosud povolen (s výjimkou

¹⁶ Country Report Organic 2020 Moldova, Report on the Status of Organic Agriculture and Industry in Moldova

¹⁷ <http://aipa.gov.md/>

¹⁸ Country Report Organic 2020 Moldova, Report on the Status of Organic Agriculture and Industry in Moldova

¹⁹ V souladu s mezinárodními pravidly ekologického zemědělství trvá konverze dva roky pro jednoleté plodiny (standardní orná půda) a tři roky pro trvalé kultury (sady, vinice aj.). V Moldavsku je tento standardizovaný princip též uplatňován.

²⁰ V souladu s mezinárodními pravidly ekologického zemědělství trvá konverze dva roky pro jednoleté plodiny (standardní orná půda) a tři roky pro trvalé kultury (sady, vinice aj.). V Moldavsku je tento standardizovaný princip též uplatňován.

medu), chov zvířat není ziskovou činností a certifikační proces je velmi náročný, je počet subjektů zařazených do EZ zabývajících se živočišnou výrobou minimální.

Maximum (71 %) ze 144 certifikovaných ekologických subjektů tvoří přímí producenti, 13 % subjektů představují zpracovatelé, 10 % chovatelé, 6 % obchodní společnosti a necelé jedno procento skladovatelé. Podrobnější informace o každém certifikovaném subjektu jsou zveřejněny v již zmiňovaném Atlasu organického zemědělství, přehledný graf viz příloha 7 (obr. 5).

Zdroje z Ministerstva zemědělství bohužel neobsahují kompletní údaje, neboť zveřejňují certifikaci jen těch subjektů, které jsou certifikovány podle národních pravidel, a to jedním ze dvou národních certifikačních orgánů - Organismul de Certificare a Produselor Ecologice SC "CERTIFICAT-ECO" SRL (dále Certificat-Eco) a/nebo Organismul de Certificare a Produselor Ecologice "Control Union Dnjestr" SRL (dále CUD).²¹ Podrobnější údaje o certifikovaných subjektech EZ lze nalézt v Atlasu organického zemědělství, který vznikl a je spravován v kompetenci neziskové organizace Ecovisio. Údržba tohoto systému je plně závislá na financování ze strany donorů a Atlas aktuálně představuje de facto jediný volně dostupný zdroj informací týkajících se individuálních i komplexních údajů o EZ v Moldavsku.

V roce 2020 mělo národní certifikaci celkem 83 (42 od Certificat Eco a 41 od CUD) zemědělských subjektů z celkového počtu 144 subjektů zařazených do EZ. V kontextu rozsahu výměry se jednalo pouze o ¼ z celkové výměry EZ. Z provedené analýzy dat a v rámci mise bylo zjištěno, že velká část zemědělských subjektů má certifikaci nejen ze strany národních certifikačních orgánů, ale i ze strany mezinárodních certifikačních orgánů. Tzv. duplicitní certifikace je v Moldavsku častým jevem, implikace pro zemědělce jsou popsány v boxu 2 v kapitole 4.1.3.

Ekologičtí producenti v Moldavsku de facto dvojí certifikaci potřebují proto, aby mohli získat jak přístup k národním dotačním podporám a národnímu logu ekologické produkce (vyžadována je certifikace jedním ze dvou moldavských národních certifikačních orgánů), tak mít umožněn přístup na trh EU (certifikace certifikačním orgánem uznávaným v rámci EU) a další mezinárodní trhy. Běžnou praxí producentů bývá začít s certifikací podle moldavských národních pravidel během období konverze, tím získat přístup k národním dotačním podporám, a po ukončení konverze pak získat mezinárodní certifikát pro účely exportu. Mezinárodní certifikát je ovšem výrazně dražší než národní certifikát.

Získávání komplexních a harmonizovaných dat o EZ v Moldavsku není snadné, neboť různé zdroje (jsou-li vůbec k dispozici) poskytují odlišné informace a míru detailu. Přitom pro účely rozvojové spolupráce a nastavování národních priorit zemědělského sektoru včetně EZ, podpor ze strany EU aj. je dostupnost referenčních statistických informací podstatná. O sjednocení dat a poskytnutí komplexních hodnot se v posledních letech snaží některé NGO nebo projekty financované dárce (např. NGO Ecovisio, který zpracovává již zmiňovaný Atlas organického zemědělství zřízeného v rámci projektu Rural Agroecological Resilience Hub). **V kontextu rozvojové spolupráce představuje tato oblast jakousi evoluční smyčku, kdy výstupy z poskytnuté rozvojové spolupráce (tvorba harmonizovaných referenčních dat) mohou efektivně posloužit jako nezbytné vstupy pro další/navazující oblasti rozvojové spolupráce.**

Z pohledu struktury zemědělských subjektů vyplývá, že do EZ se zapojují zejména velké/větší subjekty. Aritmetický průměr farmy zapojené do EZ je 188 hektarů. Tato hodnota je ovšem výrazně ovlivněna produkcí největšího subjektu Rostan SRL, který hospodaří v EZ na celkové ploše 6 740 hektarů (zhruba čtvrtině z celkové plochy organické produkce v Moldavsku).

Skutečnost, že do EZ v MR vstupují především větší zemědělské subjekty, je ovlivněna nejen potřebou existence vstupního kapitálu pro přechod z konvenčního na EZ, neboť poskytované subvence nepokrývají potřebné náklady v plném rozsahu, ale také dalšími faktory. Mezi ně patří způsob poskytování národní podpory do oblasti EZ, možnosti kombinování různých typů podpor nebo náročnost nalezení odbytových kanálů pro prodej produkce a také problematika duální certifikace. Z geografického (regionálního) pohledu je 1/2 registrovaných EZ subjektů v severní oblasti Moldavska, 33 % subjektů v centrální oblasti a 17 % na jihu země. Podrobnější geografické rozložení viz obr. 6, příloha 7.

Národní dotace do zemědělství administruje národní agentura AIPA a jejich charakteristika pro oblast EZ je popsána v boxu 2, v příloze 7. Z diskuzí vedených v rámci mise vyplynulo, že aktuální nastavení dotačního podprogramu 2.5 není pro zemědělské subjekty dostatečnou hnací silou pro přechod na EZ a ne vždy plně koresponduje s potřebami cílových skupin. Samozřejmě v kontextu poskytovaných podpor do zemědělství hraje DT 2.5. potřebnou roli. Z pohledu cílových skupin je na něj ovšem vhodné nahlížet jako „nice to have“, nikoli ho vnímat jako hlavní finanční zdroj skutečně motivující k přechodu na EZ.

²¹ Třetí národní certifikační subjekt SRL Biocert Traditional ukončil činnost v roce 2019.

Dotační podpora EZ ve formě dotací vázáných na plochu pro zemědělské subjekty produkující ekologickou produkci (tj. subjekty po ukončené konverzi) tak, jak jsou realizovány v zemích EU v rámci Společné zemědělské politiky, není v Moldavsku dosud zavedena. Lze předpokládat, že zavedení obdobného typu podpory může výrazně přispět k rozšíření ploch zařazených a setrvávajících v EZ. Zavedení tohoto typu podpory v Moldavsku, jeho načasování a míra spolufinancování ze strany EU v rámci předvstupní spolupráce bude ovšem do značné míry ovlivněna stavem implementace Kapitoly 11 – zemědělství a rozvoj venkova vyplývající z Asociační dohody.

Podpora v rámci rozvojové spolupráce v oblasti budování institucionálních struktur potřebných pro implementaci Kapitoly 11 je více než žádoucí, neboť je nezbytná pro zajištění přístupu k dalším zdrojům financí pro oblast zemědělství a rozvoje venkova, včetně podpor do EZ.

Význam EZ v kontextu národních potřeb zemědělského sektoru a rozvoje venkova v Moldavsku není zatím rozsáhlý. Na druhou stranu je nutno zmínit, že podle vyjádření ministra zemědělství, pana Viorela Gherciu a dalších informantů (MS_6, MS_9), se kterými proběhly rozhovory v rámci provedené mise, bude problematika EZ zahrnuta jako samostatná prioritní oblast do nově vznikající Národní strategie pro zemědělství a rurální rozvoj (NARDS) pro nadcházející programové období.

Práce na implementaci Kapitoly 11 pokračují, a to včetně postupné harmonizace legislativy EZ. Práce v této oblasti se aktuálně zintenzivnily a podle vyjádření respondentů (MS_6, MS_9) by měla být novela zákona o EZ schválena v 1. Q 2022. Rizikovým faktorem ovšem nadále zůstává limitovaná absorpční kapacita na straně MAFI, a to zejména z důvodu omezeného počtu funkčních míst alokovaných na problematiku EZ. Z tohoto hlediska může realizace rozvojové spolupráce významně přispět k urychlení celé řady aktivit, ať již v oblasti expertní – legislativní, metodické i technické, transferu znalostí a best practise, investic pro pořízení technologií potřebných pro EZ, laboratorních přístrojů aj.

Dále lze konstatovat, že bez ohledu na limity národní podpory EZ existují v Moldavsku zemědělské subjekty, které v organické produkci vidí potenciál, přizpůsobují tomu způsob hospodaření, budují zpracovatelské linky, aby byly schopny produkovat produkty s vysokou přidanou hodnotou a aktivně se zapojují do odbytu vlastní zemědělské produkce. Tyto subjekty mají obvykle vytvořenou dlouhodobou vizi a uvědomují si globální trendy a potenciál rozvoje ekologické produkce, ať již z důvodu spotřebitelské poptávky nebo vyplývající z regulačních pravidel (např. diskutovaná Zelená dohoda pro Evropu (Green Deal) aj.). Záměrem této dohody je zajištění trvalého přechodu na udržitelnější a ekologičtější formu hospodaření. Dohoda si klade za cíl zvýšit produkci a spotřebu ekologických produktů tak, aby do roku 2030 bylo až 25 % zemědělské půdy v EU zařazeno do EZ.

4.1.3 EO 1.3 Jaká je relevance zvolených postupů (při budování systému EZ v Moldavsku) ve vztahu k potřebám cílových skupin?

Cílovými skupinami podpořených projektů jsou (i) farmáři, (ii) moldavské instituce v oblasti EZ a další stakeholdeři a (iii) široká veřejnost v ČR i Moldavsku, ve smyslu potenciálních spotřebitelů ekologické produkce. Bylo také identifikováno určité spektrum potřeb průřezového charakteru (iv). V tomto kontextu je třeba zmínit, že zvolené postupy a realizovaná podpora v rámci podpořených projektů byly rozprostřeny na různé cílové skupiny i v rámci jednotlivých projektů. Tím se posilovalo budování systému EZ jako celku, se zohledněním podpory budování rovnováhy a nových vztahů mezi aktéry. Velmi pozitivně byla hodnocena též flexibilita realizátorů projektů k měnícím se potřebám cílových skupin.

i) Farmáři, resp. zemědělské subjekty hospodařící v oblasti EZ (zemědělství prvovýrobci a producenti)

V pravém slova smyslu představuje EZ určitý životní styl, nelze však na subjekty hospodařící v EZ nahlížet jako na jednotnou skupinu. V rámci realizované mise se tato skutečnost potvrdila. Do režimu EZ vstupují zemědělci z různých důvodů, ať již vnitřně motivováni principy EZ jako takovými (např. F_10, F_11, F_5) nebo například z důvodů primárně ekonomických (produkce plodin s vysokou hodnotou pro export – např. F_4). Jejich struktura a návrh možností, jak potřeby zemědělských subjektů (farmářů) zohledňovat, je pro přehlednost shrnuta v tabulce v příloze 7 (obr. 9).

Farmáři, zejména ti menší, potřebují být informováni – obecně o sektoru, ale také o mnoha praktických aspektech – například směrem k certifikaci a možnosti exportovat, k potenciálním benefitům EZ, ve smyslu vyšší přidané hodnoty, o finančních přínosech, o praktikách EZ (osevních postupech, plodinách vhodných pro pěstování v režimu EZ, vhodné mechanizaci a agrotechnických operacích atd.). Potřebují mít se na koho obrátit, pokud nastane nějaký problém, mít k dispozici odbornou pomoc (například jaké povolené přípravky na ochranu rostlin na organické bázi aplikovat v případě výskytu škůdců). Zemědělci rovněž potřebují ukázat, jak organizovat celý systém EZ – od přechodu na EZ, certifikace, přes produkci, zpracování, prodej, marketing, a to ideálně též přímo v praktické rovině, nejlépe na konkrétních příkladech. V oblasti marketingu a prodeje byla identifikována možná ještě větší potřeba než u samotné produkce. Rovněž jsou třeba investice do technologií zpracování produkce, nebo prostor, kde bude organická produkce

zpracována a uskladněna. Farmářům by rovněž pomohly dotace, které by byly cíleny nejen na přechod na EZ, ale byly rozšířeny na udržení se farmářů v EZ, tj. vypláceny i po období konverze. Farmáři by ocenili také širší spektrum nabídky povolených vstupů do EZ v Moldavsku, ať se jedná o osiva, sadbu, růstové regulátory, insekticidy, fungicidy, hnojiva aj. Aktuálně je v Moldavsku povoleno 101 produktů, což představuje užší spektrum vstupů, než je tomu v jiných zemích. Povolení vstupů aktuálně realizuje Meziresortní republiková rada.

Farmáři jsou rovněž závislí na celém systému a jako subjekty prvovýroby jsou pro ně nezbytní dodavatelé vstupů, zpracovatelé, odbytové kanály, obchodníci, zprostředkovatelské subjekty aj. Velmi podstatný je pro ně stabilní a transparentní systém EZ na institucionální a legislativní úrovni. Dále pak organizace, které jsou součástí institucionálního rámce (ministerstvo, dozorové a kontrolní orgány aj.), svazy, sdružení, neziskové organizace atd. (viz dále). Pro budování trvalého systému EZ v Moldavsku je důležité vytváření rovnováhy mezi jednotlivými aktéry, včetně posilování vazeb prvovýrobce – zpracovatel – spotřebitel. Jednoduchý a transparentní systém bude klíčovou složkou této rovnováhy. Rovnováha mezi jednotlivými aktéry EZ zatím není stabilizována a někteří aktéři jsou si vědomi svého výlučného postavení (např. sesbírané podněty od zemědělských subjektů týkající se snižování výkupních cen a zpoždění plateb od obchodní společnosti Prograin Organic (např. F_3, 4, 5) v rámci realizované mise).

Box 1 Problematika duplicitní certifikace v oblasti EZ v Moldavsku

Jak bylo uvedeno výše, **certifikaci dle národních pravidel mohou aktuálně provádět dva certifikační orgány Certificat-Eco a Control Union Dnjestr (CUD). Informační systém ekologického zemědělství EU OFIS pro rok 2020 eviduje pro území Moldavska celkem 12 certifikačních orgánů**, které garantují soulad s nařízeními EU a umožňují tak certifikaci ekologických komodit/produkce pro export do zemí EU. Osm z těchto certifikačních orgánů je aktuálně v Moldavsku aktivních, jedná se o A Cert, AGRECO, Bio Inspecta, Ceres (který má Moldavsku vlastní pobočku), ECOCERT, KIWA BCS, Organic Standard a STC. Seznam certifikačních orgánů se v průběhu posledních dvou dekad vyvíjí, přičemž některé certifikační orgány byly ze seznamu na podnět Evropské komise vyloučeny, a to v důsledku zjištěných podvodů. Národní administrativa neuznává certifikaci subjektů EZ provedenou mezinárodními certifikačními orgány, ani nijak výrazně nemonitoruje jejich aktivity. Dostupnost informací o mezinárodních certifikačních orgánech působících v Moldavsku je pro veřejnost i cílovou skupinu zemědělských prvovýrobce a producentů velmi malá. V rámci mise byly zaznamenány případy, kdy zemědělským subjektům zprostředkoval zajištění EZ certifikace obchodní subjekt (společnost Prograin Organic zabývající se exportem produkce primárně do zemí EU), který získané certifikáty pro jednotlivé zemědělské subjekty uchovával u sebe. Tento subjekt byl tudíž často ze strany zemědělských pěstitelů mylně vnímán jako certifikační orgán. Jako problematická se jeví také skutečnost, že některé obchodní společnosti zprostředkovávají certifikaci pro jednotlivé zemědělské subjekty tím způsobem, že je certifikují jako “pobočky/odnože” své společnosti a zavazují si zemědělské subjekty k výhradní spolupráci. Tento fakt byl experty indikován na základě podrobné analýzy dostupných dat v Atlasu ekologického zemědělství a potvrzen v rámci mise. Tato skutečnost snižuje transparentnost auditní stopy certifikačního procesu a současně s sebou nese i další rizika, např. v případě pozbytí certifikace hlavního subjektu (obchodní společnosti), pozbydou s největší pravděpodobností certifikaci i všechny “pobočky/odnože” (tj. farmáři, kteří certifikaci získali prostřednictvím daného zprostředkujícího subjektu). V rámci výhradní spolupráce zajišťují zprostředkovatelé (obchodní společnosti) též komunikaci mezi farmáři a konkrétním certifikačním orgánem (zpravidla mají obchodní společnosti uzavřenu smlouvu s jedním konkrétním certifikačním orgánem). Jak již bylo zmíněno výše, byly v rámci mise zjištěny případy, kdy mezinárodní certifikáty o zařazení farmáře do EZ nebyly k dispozici k nahlédnutí u konkrétního zemědělského subjektu (ani v kopii), ale jsou centrálně uloženy jen u zprostředkujícího subjektu (obchodní společnosti). Tyto praktiky shledáváme problematické nejen z pohledu transparentnosti, ale též z pohledu rizikovosti udržitelnosti setrvání ploch zařazených v EZ. Jedná se např. o situaci, kdy se farmář rozhodne ukončit spolupráci se zprostředkujícím subjektem (který mu certifikaci zprostředkoval), certifikát nemá k dispozici nebo/a současně je certifikován jako “pobočka/odnož” zprostředkující společnosti. V takovém případě se může stát, že na straně farmáře nebude existovat dostatečná relevantní dokumentace potvrzující, že dané plochy byly již zařazeny do EZ a zemědělský subjekt bude muset pro získání mezinárodního certifikátu opětovně projít obdobím konverze. Zda tato konkrétní situace již nastala, se nepodařilo v rámci mise ověřit. Přesto lze konstatovat, že aktuální legislativní nastavení problematiky certifikace EZ v Moldavsku nezajišťuje dostatečnou transparentnost a kontrolu nad certifikačním procesem jako uceleným celkem.

Americká databáze Organic Integrity Database eviduje pro území Moldavska pouze tři certifikační orgány, a to Ceres, Kiwa BCS a Letis. Někteří moldavští ekologičtí zemědělci produkující pro export jsou též certifikováni podle soukromých standardů (např. certifikace BioSuisse nebo Demeter).

Souhrnný pohled na potřeby farmářů a rámcové vyhodnocení relevance zvolených postupů je uveden v tab. 1 v příloze 7. **České projekty byly rozhodně vysoce relevantní vůči potřebám moldavských farmářů**, jakkoli rozsah projektů nebyl

ani zdaleka takový, aby pokryl tyto potřeby v celé jejich šíři. Projekty přispěly k rozšíření povolených vstupů do EZ formou zkoušení odrůd, vhodných pro produkci v režimu EZ v klimatických podmínkách Moldavska (v rámci P1), poradenská činnost, realizace školení, praktické ukázky, semináře, field days a demo days pořádané v rámci projektů 1, 2, 3 i 4 - to vše přispělo ke zvýšení know-how, nejen ve smyslu znalostí, osvěty, ale i konkrétních praktických dovedností. Dílčím způsobem vzhledem k rozsahu pomoci, pro konkrétní farmáře to však mělo jednoznačně vysokou relevanci, projekty rovněž podpořily zemědělce pořízením zemědělské techniky (např. prstové brány) nebo techniky na zpracování produkce (např. sáčkovací a balicí stroj na čaje), obojí v rámci P2. Pozitivně lze hodnotit rozvoj znalostí i v oblasti marketingu a PR (např. u jednoho z příjemců (F_11) došlo v podstatě k uzavření produkčního cyklu – od původního prodeje vlastní nadprodukce až k certifikované produkci EZ a vybudování vlastní obchodní sítě kamenných prodejen i e-shopu). V rámci projektů (primárně P2) byla podpořena i odbytová složka EZ produkce formou přímého prodeje na nově zřízeném trhu EcoLocal v Kišiněvě, sekundárně vedoucí i k následnému samovolnému zakládání e-shopů.

ii) **Moldavské instituce v oblasti EZ, další stakeholderi**

Potřeby institucionálních složek zahrnují zejména požadavky na přenos expertních znalostí a budování know-how (příprava metodik, postupů, realizace školení, přenos best practise i wrong practise, přímé kontakty na experty aj.), tak budování technického zázemí (např. nákup laboratorního zařízení, agro-techniky) nebo rozšíření portfolia vstupů potřebných pro praktikování a rozvoj EZ v Moldavsku (např. zkoušení nových odrůd nebo odolnosti osiv a sadby EZ vhodných pro klimatické podmínky Moldavska aj. (MS_6, MS_13, MS_19, MS_9). Podstatnou potřebou je také jasné vymezení kompetencí mezi jednotlivými aktéry, a to zejména v oblasti kontrol, tedy mezi MAFI a ANSA.

Na základě provedených analýz a realizovaných rozhovorů v průběhu mise vyplynulo, že **v institucionální oblasti EZ je pozice ČR v Moldavsku jakožto donora vysoce relevantní, má ojedinělou pozici a intenzivně přispívá k budování institucionálního rozvoje institucí** (např. MAFI). Jak se vyjadřovali mnozí informanti (např. MS_6, MS_8), takto komplexně a současně i velmi konkrétně v oblasti institucionální aktuálně neposkytuje rozvojovou spolupráci v Moldavsku pro agendu EZ žádný jiný partner/země. Vysokou relevanci také měla pro některé neziskové organizace, které se oblasti EZ pohybují - např. podpora strategického rozvoje organizace MOVCA (podpora z P3).

Podpora českých projektů byla jednoznačně relevantní vůči potřebám institucionálních složek primární i sekundární úrovně, jak ve formě přípravy národní legislativy EZ, konkrétních metodických, kontrolních a certifikačních postupů (např. metodika laboratorních šetření - vzorkování), výměny zkušeností, realizace školení a studijních návštěv (např. návštěvy laboratoře ÚKZÚZ v ČR), tak nákupu technického vybavení (např. laboratorní přístroje) v rámci P1.

iii) **Široká veřejnost v ČR i Moldavsku, ve smyslu potenciálních spotřebitelů ekologické produkce**

Široká veřejnost v Moldavsku potřebuje zdravější potraviny, potřebuje posílit důvěru v to, že prodávané produkty jsou skutečně organického původu a současně potřebuje i informace o EZ ve smyslu osvěty. Široká veřejnost v České republice potřebuje smysluplně zacílenou podporu ZRS ČR a současně je zde i potenciál pro import zdravých potravin.

Podpořené projekty ve smyslu potřeb zdravějších potravin byly relevantní pro širokou veřejnost v Moldavsku, neboť do České republiky se prozatím dovezlo jen zanedbatelné množství produktů. Na české straně nebyly nalezeny výraznější kroky k posílení informovanosti o této podpoře, která je smysluplná a může sloužit jako dobrý příklad ZRS ČR pro veřejnost. Podpora českých projektů přispěla k rozvoji osvěty o EZ a navázání přímých vazeb mezi zemědělskými producenty a přímými spotřebiteli, přestože se zatím jedná spíše o úzkou škálu konzumentů (např. podpora trhu EcoLocal v Kišiněvě v rámci P2).

iv) **Průřezové potřeby**

Některé potřeby byly identifikovány jako průřezové, neboť přispívají k formování celého rámce EZ. Systém EZ se potýká s neaktuálním zákonem, resp. neustále odkládaným přijetím připravené aktualizace zákona o EZ, odpovídající legislativě EU, po jejím přijetí bude třeba změny implementovat. Dalšími problémy je znečištěné životní prostředí (IMPL_1), což je velká zátěž pro EZ, a nedostatek pracovních sil, to je však charakteristické vzhledem k vysoké míře emigrace pro všechny obory. Velmi výrazný je tento nedostatek na samotném MAFI (i na dalších institucích), tam je to nicméně způsobeno výraznou redukcí funkčních míst a institucionální nestabilitou na manažerských pozicích. Významným aspektem je také prvek důvěry – důvěry v provádění všech aspektů EZ správně, včetně důvěry v certifikaci a kontroly.

V rámci realizované mise byla kromě výše uvedeného **identifikována i zásadní průřezová potřeba, a to edukace napříč všemi aktéry o správném pochopení principů EZ**. V rámci mise byla častokrát zaznamenána nedorozumění týkající se základních principů EZ napříč všemi aktéry. O rozšíření osvěty o principech EZ se intenzivně snaží především neziskové organizace (např. MOVCA, Ecovisio) nebo zem. poradci, nicméně i ti se často setkávají s velkými rozdíly v chápání principů EZ nejen ze strany jednotlivých zemědělců praktikujících EZ, ale i zástupců státní sféry. EZ je častokrát mylně vnímáno jako „*dělám to samé jako konvenční zemědělec, ale bez postřiků a hnojení*“ nebo „*své plodiny chráním*“

postřikem, ale jen málo...“. Přitom správné pochopení principů/praktik EZ je nutnou podmínkou pro trvalou udržitelnost nejen v kontextu ŽP, ale i zem. subjektu jako takového. Stejně tak je nezbytné pro správné a vhodné nastavení legislativních pravidel i podmínek způsobilosti pro dotační podpory cílené do oblasti EZ. Bez použití vhodných zem. praktik totiž nelze v EZ dosáhnout dlouhodobé udržitelnosti. Tato potřeba byla v rámci realizované mise některými osvědčenějšími respondenty akcentována (např. MS_19, F_8, MS_16). Základní koncept EZ vystihuje obr. 9 v příloze 7.

České projekty byly relevantní, jak pokud jde o osvětu, vzdělávání, podporu harmonizace legislativy. Lze předpokládat, že synergický efekt zvolených postupů se projeví po přijetí novely zákona o EZ, který *de jure* i *de facto* umožní realizaci dalších aktivit, postupů a principů, které jsou nyní „připraveny v šuplíku“ (např. aktivity dozorového orgánu v oblasti EZ) a jasněji nastaví rámec pravidel a rozdělení kompetencí v agendě EZ v Moldavsku.

4.1.4 EO 1.4 Jsou kritéria pro realizaci projektů vhodně nastavena?

Čtveřice analyzovaných projektů byla podpořena formou dotačního titulu, projektu B2B a rozpočtového opatření. Pro moldavské instituce nebo farmáře samotné je prakticky nepodstatné, o jaký typ podpory se jedná, nebyly identifikovány žádné problematické aspekty. Pro příjemce je klíčová kvalita naplánovaných aktivit, kvalita realizátorů / expertů, jejich relevance a také flexibilita. Flexibilitu povětšinou vyzdvihovali informanti zejména u projektu ÚKZÚZ, který pružně reagoval na možnosti realizace aktivit s ohledem na obtížnou situaci na straně moldavských institucí.

Ani realizátoři projektů si na nastavené parametry projektů v principu nestěžovali. Pozitivně hodnotili právě flexibilitu donora (R_2), protože projekty bylo třeba průběžně upravovat. Někteří realizátoři poukazovali na to, že rozpočty projektů byly poměrně malé, ve srovnání s jinými donory, a že chyběly prostředky na investice. Doplnovali, že by bylo vhodné projekty více provázat na některé investiční akce (R_3). V případě rozpočtového opatření bylo poukázáno na spíše teoretický prvek z hlediska finančních toků, kdy finance přicházejí až po odsouhlasení zprávy. V reálu to realizaci projektu neohrožovalo, neboť byly k dispozici nevyčerpané prostředky z minulého roku (R_1).

Na straně české implementační struktury byly považovány veřejné zakázky za náročnější formu, ty se ale neváží na analyzované projekty. Jinak rozdíly v administrativní náročnosti buď informanti neviděli, nebo se klonili k tomu, že spíše menší náročnost je spojená s rozpočtovým opatřením (IMPL_1). Významným aspektem pro hladkou komunikaci a realizaci projektů je také to, zda realizátor má lokální experty / koordinátory / kancelář (IMPL_4). Toto byl také aspekt oceňovaný na straně příjemců v Moldavsku (např. MS_6).

4.2 Koherence

Koherence projektů podpořených ze ZRS ČR je evaluačním týmem hodnocena jako spíše vysoká. Byly identifikovány konkrétní navazující a koherentní výstupy, mezi realizátory projektů probíhala koordinace. Na straně poskytovatele dotace byl již v prvopočátku záměr vnímat projekty jako jednu intervenci a takto byly také komunikovány moldavské straně. Na druhou stranu je zde však velký prostor pro posílení koordinace realizátorů projektů, kteří spolupracovali z vlastní iniciativy, a také pro propojenější sledování efektů projektů. **Ekologické zemědělství v Moldavsku je malou komunitou a koordinovaný a koherentní přístup je velmi žádoucí.**

4.2.1 EO 2.1 Nakolik projekty přispěly k navzájem navazujícím a koherentním výstupům?

Provedená analýza dostupných podkladů, i realizované hloubkové rozhovory ukazují na **zřetelné komplementarity a návaznosti, v některých případech je možné hovořit i o synergických efektech.** Projekty již v ideové fázi měly výrazný potenciál pro vzájemně koherentní výstupy. Zapojení expertů ze společnosti PRO-BIO podnítilo následně vznik projektu v režimu B2B. Oba projekty PIN, stejně tak PRO-BIO/BIOVIVA podporovaly dominantně farmáře, ÚKZÚZ řešil institucionální a legislativní rovinu, přesto byly zřejmé průniky. Jak je uvedeno v kapitole 4.2.2, v realizační fázi se nositelé projektů vzájemně informovali o plánovaných aktivitách a koneční příjemci byli zváni na požádané akce, přestože třeba výrazně figurovali i v jiném projektu. Tento přístup byl v podstatě nezbytností, protože se v Moldavsku v oblasti EZ jedná o relativně malou komunitu na to, aby mohly projekty fungovat zcela odděleně. Výsledkem bylo, že ti farmáři, kde podpora byla výraznější (nebo geograficky specifikována), byli podpořeni z více projektů, což umožnilo přístup k dlouhodobější i rozmanitější pomoci.

Z geografického hlediska byla pomoc soustředěna především v regionech Orhei, Soldanesti, Singerei a Edinet. V ostatních regionech se pomoc omezila na jednoho farmáře či jen jeden typ aktivity. **Přesto nelze hovořit o tom, že by koncentrace podpory mohla napomoci výraznějšímu vlivu v celém regionu.** Na to bylo podpořeno málo farmářů, podpora nebyla dostatečně intenzivní. V těchto počtech hrají výraznou roli i velmi individuální situace – např. převzetí hospodářství dědicem původního farmáře a úvahy, zda v EZ pokračovat dál (F_4). V regionu Edinet byly identifikovány

případy, kdy v podpořeném klášteře Zabriceni pořádají přednášky svých expertů v oblasti EZ a jako užitečný zdroj informací je zmiňovali další aktéři (F_10, RI_4). Také zde hraje jistou, byť specifickou podobu agroturistika. V tomto případě tedy jistý regionální aspekt může být časem patrný.

Agroturistika má často bezprostřední vazbu na EZ, přispívá ke stabilizaci a udržitelnosti a mnozí farmáři o ní uvažují jako o dalším směru, jak stabilizovat a diverzifikovat své podnikání (např. F_5). Nelze ji vždy považovat za návazný výstup, někdy právě agroturistika podněcuje větší odbyt farmářských produktů, a tím stimuluje rozvoj EZ (RI_9). Příklad rozvoje agroturistiky, i když podpořené z jiných zdrojů nabízí obr. 14.

Dalším takovým koherentním efektem je i určitá forma občanské angažovanosti (zde vazba i na průřezové principy ZRS). Zatímco regionální a lokální úroveň na úrovni státní správy pravděpodobně nehraje příliš významnou roli v rozvíjení existujícího nebo vybudovaného potenciálu, v Moldavsku se postupně buduje síť místních akčních skupin, které jsou silnějším partnerem a mohou podpořit koherenci nejen výstupů podpořených projektů, ale i dalších nezávislých aktivit.

Box 2 Konkrétní příklady návazných a koherentních výstupů

Za koherentní až synergické působí aktivity v institucionální a legislativní rovině, které mají bezprostřední vliv na praktické fungování farmářů. Projekt ÚKZÚZ byl zaměřený na přenesení vědeckých poznatků i praktických zkušeností do moldavského prostředí, projekty PIN se orientovaly na praktickou rovinu farmářů. Toto vymezení se projevovalo i v rovině publikací, které byly jedním z výstupů u obou projektů. ÚKZÚZ například spolupracoval na odborném popisu situace EZ v Moldavsku²², pomohli zpracovat katalog odrůd, popsali výsledky pilotních pokusů²³. Jakkoli se jedná o výstup, který dominantně vychází z podpory pro State Commission for Crops Variety Testing of the Republic of Moldova, tedy pro jednoho z příjemců P1, je to výstup klíčový i pro farmáře. Přináší jim totiž zásadní informaci, jaké plodiny jsou vhodné pro pěstování v režimu EZ v Moldavsku. PIN se naopak zaměřoval víc na osvětu, ve smyslu textů o principech EZ, organických produktech, success stories²⁴, tiskových zpráv, kampaní v médiích²⁵, na webových stránkách atd.

Podobně aktivita field days, které pořádaly organizace ÚKZÚZ i PIN, měla praktickou i vědeckou rovinu (PC_1). V případě ÚKZÚZ se jednalo o prezentaci výsledků založených experimentů a demonstračních ploch s cílem ukázat jejich využití v různých podmínkách, přístup k odplevelení bez využití herbicidů, ukázky rozličných odrůd, ale i vybrané agrotechnické postupy. Tyto aktivity cílily dominantně na moldavské instituce, jakkoli farmáři se jich také účastnili. Polní dny organizované PIN se věnovaly například demonstraci pěstování vojtěšky (pro potřeby rotace plodin), nebo kompostování, byly určeny primárně pro farmáře (polní den ÚKZÚZ zaměřený na agrotechnické postupy byl připraven na žádost MARDE).

Zapojení českého experta v projektu PIN následně iniciovalo vznik projektu B2B, vzájemná koordinace aktérů tedy pomohla generovat další projekty.

Na nově získané know-how navázal skvěle State Commission for Crops Variety Testing of the Republic of Moldova. ÚKZÚZ jim pomohl vytvořit metodiku pro zkoušení odrůd vhodných pro ekologickou produkci), tento příjemce ji pak samostatně aplikoval a vybudoval již bez podpory českých projektů novou lokalitu zkušebních ploch - Vísoca Center (Soroca). Podle MS_13 aplikovali krok po kroku metodiku, kterou jim pomohl vytvořit ÚKZÚZ.

4.2.2 EO 2.2 Do jaké míry probíhala vzájemná koordinace aktérů projektů?

Posuzované projekty nebyly od počátku explicitně pojaty jako komplexní či integrovaná podpora tak, jak je nyní v ZRS chápána (IMPL_5) a jak by měla být do budoucna nastavena. Přesto byla identifikována řada mechanismů, které ke koordinaci aktérů přispěly.

Projekty byly již v přípravné fázi navrhované tak, aby byla podpora koherentní, a dokonce byl **na straně ČRA připraven společný logframe** s cílem více propojit projekty, protože s ohledem na rozmanitý charakter podpory to nebylo možno

²² Boincean, B. a kol. (2020): Bulletin on Organic Agriculture in the Republic of Moldova, 92 stran.

²³ Boincean, B. a kol. (2020): Winter Wheat, Results of pilot trials, Recommendations of Varieties for Organic Agriculture in the Republic of Moldova, 73 stran.

²⁴ Např.: https://agrobiznes.md/ion-scripcari-fermier-culturile-eco-mi-au-asigurat-un-profit-mai-bun-comparativ-cu-cel-obtinut-de-fermierii-conventionali.html?fbclid=IwAR1m2vhJt515YdqLeGNS3VaR92dlbqu-m4G8RTPwi3SaxoWHzYpNwRXs_Qw (staženo 20. října 2021).

²⁵ Např.: <https://agrotv.md/despre-noi-altfel-people-in-need-investes%CC%A6te-i%CC%82n-viitorul-agriculturii-din-moldova/> (staženo 20. října 2021).

provázat jinak (IMPL_4, R_4). Logframe se však nepovedlo na ČRA zpětně dohledat, je tedy zřejmé, že se s ním dál nepracovalo. Zpracování základní logiky celé intervence (ve smyslu propojení projektů) je velmi dobrým vstupem, z hlediska mechanismů koordinace by nicméně bylo vhodné průběžně se k němu vracet, vyhodnocovat ho a revidovat. V tomto kontextu by bylo rovněž užitečné v rámci přípravné fáze zanalyzovat situaci EZ v Moldavsku na počátku realizace souboru projektů, a vytvořit si tak baseline pro posouzení dosažených efektů. Umožní to následně souhrnně vyhodnotit všechny projekty a souhrnné efekty na celý sektor.

Ke koordinaci přispěla časová provázanost projektů, a to především v letech 2017–18, kdy běžely tři projekty současně. Koneční příjemci byli např. zváni na akce i v dalších projektech, které pro ně mohly být relevantní (PC_1, R_4). **Sami realizátoři projektů si nastavili mechanismy, které přispěly ke koordinaci projektů z hlediska realizovaných aktivit (PC_1).** Tato koordinace probíhala především na úrovni místních koordinátorů (R_4). Zejména se to týkalo projektů PIN a ÚKZÚZ. Zástupci obou institucí se pravidelně scházeli (s tříměsíční frekvencí) a komunikovali svoje plány v projektech, aby se vyhnuli překryvům (PC_1, R_4, R_1). **Oblast EZ v Moldavsku zahrnuje relativně malou komunitu, proto spontánní koordinace realizátorů byla přirozenou nezbytností.** Bylo by však jistě velmi užitečné pro všechny zúčastněné a z hlediska projektů i efektivnější koordinovat aktivity projektů intenzivněji. Nabízí se možnost koordináční roli udělit jednomu z realizátorů, který by si na to vyhradil část svých aktivit a současně za to nesl odpovědnost, další možností by bylo koordináční úlohu přenést na ZÚ, zde by to však mělo být spojené s posílením kapacit alokovaných na oblast ZRS. Jakkoli ZÚ i realizátoři (zejména ČVT) byli v kontaktu s dalšími donory, kteří se pohybují v EZ v Moldavsku, v tomto ohledu by jistě bylo přínosné aktivně komunikovat s těmito donory dopředu a koordinovat podporu i s nimi. Tím spíš, když některé aktivity byly fakticky kofinancovány jinými donory. To by mohlo do budoucna napomoci vyhnout se problémům spojeným s přičitatelností efektů projektů podpořených souběžně z více zdrojů (viz také dále).

Mezi moldavskými aktéry byla podpora EZ prezentována ze strany České republiky vždy jako jedna velká intervence (IMPL_4), na druhou stranu však příjemci znali jednotlivé realizátory – nejen dané organizace, ale často i konkrétní experty. PR koordinovali i jednotliví realizátoři (PC_1).

4.2.3 EO 2.3 Jaké možnosti spolupráce (např. integrace aktérů a nástrojů) skýtají výstupy projektů?

Podpořené projekty přispěly k intenzivnější spolupráci v komunitě EZ v několika rovinách. Projekty přímo podpořily některé asociace, které svými aktivitami dále stimulují spolupráci ve smyslu komunikace a propojování na vnitrostátní i mezinárodní úrovni, poradenství, advokační činnosti, budují se i prodejní kanály (místní trh, připravovaný e-shop, zvažované prodejní asociace), zaměřují se i na vzdělávání a osvětu. Tyto organizace návazně rozvíjejí aktivity, i bez další podpory ze strany ČRA.

Z úhlu pohledu neformální spolupráce vytvořily projekty pro komunitu farmářů uvažujících o EZ nebo těch, kteří EZ již praktikují, příležitosti, kde se mohli propojovat, inspirovat nebo si vzájemně vypomáhat. Jednalo se o rozmanité workshopy, field days, studijní cesty. Posílení některých příjemců pak generuje šíření know-how i dál, a to už bez přímého využití těchto projektů. Například F_2 zmiňoval, že jim pomohly informace získané na veřejné přednášce vědecké pracovnice v klášteře v Zabřiceni (výrazného příjemce P1 a P2), se kterou klášter dlouhodobě spolupracuje. U neformální spolupráce je také třeba zmínit vybudovanou vazbu na ČR. Bez ohledu na pokračování projektů nebo přímých projektových aktivit u ještě běžícího projektu pokračuje v některých případech neformální spolupráce s experty, kteří byli v projektu zapojeni, a to na úrovni institucí v oblasti EZ (např. MS_13, MS_1), ale i farmářů (F_10).

4.3 Efektivita (hospodárnost)

Hospodárnost podpory je hodnocena jako spíše vysoká, jakkoli hodnotit, natož porovnávat reálnou value for money na úrovni jednotlivých výsledků není možné. Všechny aktivity projektů však směřovaly k podpoře EZ a vzájemně se posilovaly. Z hlediska hospodárnosti byla mnoha informanty diskutována politická nestabilita, která negativně ovlivňovala aktivity zaměřené na budování institucionálních kapacit a legislativního rámce. Jednalo se o externí faktory, které realizátor nemohl ovlivnit. Z tohoto úhlu pohledu jistě proběhly některé kroky, které lze hodnotit jako nevhodné (například opakované představení projektu a výstupů projektu měnícím se ministrům). A proto lze doporučit, aby se v jiných teritoriích stabilita na straně institucí zvažovala při koncipování projektů. Přesto na základě terénního šetření nehodnotíme tento aspekt negativně. Naopak, na straně moldavských institucí byla podpora v této oblasti velmi oceňována, bylo sesbíráno mnoho příkladů, jak se dané instituce posunuly. Očekáváme, že v okamžiku, kdy bude novela klíčového zákona schválena, dojde k naplnění očekávaných efektů.

4.3.1 EO 3.1 Jak lze na základě dostupných informací hodnotit hospodárnost vynaložených finančních prostředků na hodnocené projekty (i ve vzájemném srovnání dílčích řešení), zejména z hlediska celkové „value for money“?

Hospodárnost vynaložených prostředků na hodnocené projekty na základě dostupných informací v podstatě nelze hodnotit, a tudíž ani srovnávat, a to z několika důvodů. Jednak jsou projekty typově odlišné, a to ve smyslu způsobu podpory, ale i charakteru samotné intervence. Ten nejvýraznější projekt s největším rozpočtem je stále ještě v realizaci a čelil problémům, které realizátor nemohl ovlivnit (nestabilita veřejného sektoru). Současně u projektů realizovaných organizací ČvT byly předchozími evaluacemi identifikovány nejasnosti ve smyslu přičitatelnosti výstupů a výsledků, neboť organizace některé aktivity kofinancovala z rozpočtu projektů jiných donorů.²⁶

Pro posouzení „value for money“²⁷ je klíčové definovat hodnotu, ke které by podpořené projekty měly směřovat. Revidovaný Program dvoustranné rozvojové spolupráce České republiky, Moldavsko 2018–2023 sice obsahuje results matrix, ale cíle / indikátory nejsou nijak kvantifikovány, navíc se jedná pouze o část sledovaného období. Předchozí verze Programu takový přístup nezahrnovala. Určité směřování toho, co je kýženou hodnotou je možné vyčíst ze zaměření výzev, ani tam však tato value není nijak specifikována, natož kvantifikována. O to náročnější je situace u projektu B2B, kde se již výzva váže na typ podpory a nebyla specificky určena ani pro sektor EZ, ani Moldavsko, a P1, který byl podpořen v režimu rozpočtového opatření.

Podle vyjádření informantů z řad české implementační struktury je hospodárnost v praxi posuzována na úrovni jednotlivých projektů, ne ve vztahu k cíli jako takovému (IMPL_6). Děje se tak ve třech fázích – v okamžiku, kdy se zvažuje, kolik prostředků na který typ podpory může být alokováno, dále při hodnocení projektů v rámci dotačních výzev (IMPL_2, IMPL_6) a nakonec při monitorování reportů projektů ve vztahu k finančním plánům (IMPL_2). U projektu v režimu rozpočtového opatření sleduje hospodárnost při procesu přípravy projektu ČRA a zohledňuje i aspekt hospodárnosti (například právě alokací prostředků na rozpočtové opatření namísto jiných způsobů podpory) (IMPL_2). IMPL_1 nicméně poukazuje na to, že v budoucnu bude ČRA uvažovat o změně přístupu k realizaci těchto projektů z pohledu hospodárnosti a bude vázat rozpočet na výstupy, nikoli na proplácení expertů. Hospodárnost jako jedno z kritérií při výběru projektů v rámci dotačního titulu (to se týká obou projektů realizovaných ČvT) sleduje kromě hospodárného využití vstupů vůči výstupům i výši finančního vstupu žadatele nad minimální povinnou výši stanovenou poskytovatelem dotace. Toto kritérium bylo stejné pro obě relevantní výzvy (roky 2015 a 2018), pouze došlo k posílení bodového významu.

4.3.2 EO 3.2 Jaké hlavní faktory přispívají k ne/efektivitě zvolených řešení (rozpočtové opatření, dotace pro NNO, dotace de minimis pro firmu) z procesního i obsahového hlediska?

Faktory, které byly identifikovány v tom smyslu, že přispívají k ne/efektivitě zvolených řešení, jsou rozčleněny podle obsahové a procesního hlediska.

Procesní hledisko

Typ zvoleného řešení / způsob zvolené podpory

Z hlediska typu zvoleného řešení nebyly identifikovány ne/efektivní. Rozpočtové opatření umožňuje svěřit příslušnou akci přímo instituci, která má v dané oblasti kompetence, z tohoto hlediska spatřuje IMPL_2 tento přístup jako efektivnější, protože jsou jasně známy kompetence a kvalifikace dané organizace. Na straně dané instituce realizátoři poukazovali na opožděné cash flow (finance přicházejí až po odsouhlasení zprávy), nicméně jednalo se spíše o teoretický problém, protože s ohledem na průběh P1 zůstávaly k dispozici nedočerpané prostředky z minulého roku. Přesto by to v principu mohlo znamenat pro některé příjemce problém. Jako nejnáročnější prvek z hlediska zátěže poskytovatelů dotace jsou považovány veřejné zakázky, ty zde však řešení nebyly.

Návaznost na jiné dotační tituly

Projekty ČvT měly některé aktivity, které byly v reálu spolufinancovány jinými donory. Z pohledu příjemců, celého sektoru i ZRS ČR je třeba vnímat to jako efektivní řešení, aktivity mohly být rozsáhlejší, mohly zasáhnout víc konečných příjemců. Problémem jsou nevyjasněné formální záležitosti vykazování kofinancovaných aktivit. Jak poukazovala ve své

²⁶ Rubilina R. (2017): Zpráva z monitorovací mise, projekt ČvT Podpora uplatnění produktů ekologického zemědělství na vnitřním a zahraničním trhu.

²⁷ Diskuse teoretických přístupů k posuzování „value for money“ je popsána podrobně v Jungwiertová L. a kol. (2019), konkrétně v Příloze 7 Závěrečné zprávy evaluace Podpora trojstranných projektů českých subjektů za léta 2016–2018.

monitorovací zprávě Rubilina (2017), nebylo jasné, co bylo podpořené z kterého zdroje. V tomto ohledu je třeba nastavit jasné požadavky na reportování, velmi by také napomohla koordinace s jinými donory (viz 4.2.2).

Reportování

Projekty reálně fungovaly jako víceleté, přesto v modelu jednoletých projektů např. z hlediska reportování, které probíhá s pololetní, resp. roční frekvencí. Pouze za jeden projekt byla zpracována souhrnná zpráva za celou dobu realizace. Efektivnější by bylo nastavit reportování tak, aby reflektovalo životní cyklus projektu, nikoli kalendářní rok. Průběžné zprávy (i ve stručnější podobě) mohou být zachovány tak, aby bylo možné sledovat aktivitu realizátora, ovšem podstatné je pak celý projekt souhrnně vyhodnotit za celou dobu realizace, nikoli pouze za uplynulý rok.

Velikost rozpočtů projektů

Rozpočty projektů s výjimkou P1 nebyly příliš velké. Na jednu stranu to posilovalo efektivitu využití prostředků, na druhou stranu limitované prostředky vedly k tomu, že už nebylo možné zrealizovat návazné kroky, které by byly třeba ke skutečnému dosažení cílů. Z P4 byli podpořeni zemědělci, aby prošli certifikací a byli připraveni na vývoz, nicméně bylo dál třeba investovat i do výkupu, protože zemědělci neměli dobré skladovací prostory a museli prodat svoji produkci hned po sklizni (R_3). To byl pak prostor pro jiného donora (a jiné obchodní vztahy).

Flexibilita

Politická nestabilita a situace spojená s pandemií si vynutily průběžné úpravy projektů. Většina informantů pozitivně kvitovala vysokou flexibilitu české podpory, a to zejména ve vztahu k P1. Na druhou stranu MS_6 by uvítal více flexibility u partnera v tom smyslu, aby bylo možné přímo realizovat žádoucí doporučení a nikoli nejdříve žádat o změnu donora, objevil se také názor, podle kterého by bylo užitečné prezentovat v některých situacích více možností řešení v souvislosti s implementací zákona (MS_4). V tomto ohledu by mohlo pomoci zcela jasně vymezit, kdo je hlavní příjemce a jaké jsou potřeby (MS_6) a případně jasně komunikovat, a to i ze strany poskytovatele dotace, že při dané situaci spojené s nestabilitou je třeba alokované prostředky přesunout na jiného příjemce.

Obsahové hledisko

Lokální expert / koordinátor

Významným prvkem vedoucím k vyšší efektivitě je zajištění místního koordinátora / lokálního experta. Přispívá to k hladší realizaci projektů, k tomu, že projekty se výrazněji neposouvají pouze v době, kdy čeští experti přijedou na misi (IMPL_4). Na druhou stranu angažování a udržení kvalitních expertů vyžaduje adekvátní náklady. Zde se opět vracíme k otázce, co je hlavní „hodnotou“, ke které projekt směřuje. Podpůrné náklady jsou pak vyšší v situaci, kdy daná organizace má v místě kancelář, což ale na druhou stranu snižuje zátěž na straně českého ZÚ (IMPL_4). Bez kontinuálních konkurenceschopných odměn však kvalitní experty nelze udržet. Rovněž stakeholdeři moldavských institucí poukazovali na to, že tým lokalizovaný v Moldavsku by mohl flexibilněji reagovat na jejich potřeby, což by mohlo vést k vyšší efektivitě (MS_6). Tento námět je však nad možnosti rozpočtu určeného na české projekty.

Kontakt s experty

Příjemci pozitivně kvitovali přímý kontakt, který navázali s experty (MS_3), a to nejen v době jejich pobytu v Moldavsku, ale také při následné komunikaci, kdy instituce udržovaly kontakt s těmito experty a e-mailem spolu v případě potřeby řešili další témata, relevantní pro daný projekt. Právě možnost konzultovat dle potřeby konkrétní praktické otázky s odborníky z praxe byla na straně moldavských příjemců velmi oceňována (MS_13, MS_1).

Politická nestabilita

Politická nestabilita na nejvyšší státní úrovni vedla k řadě problémů s realizací projektu. Nebylo možné dotáhnout některé aktivity k plánovanému cíli, nebylo možné dočerpát rozpočet určený na daný rok. Změny vedení na příslušném ministerstvu, obrovský propad v kapacitách na referentských pozicích a reálné garantství oblasti EZ dvěma osobami, změny i v zaměření samotného ministerstva (MAFI/MARDE/MAFI) - vedly k tomu, že na této úrovni nebylo v některých obdobích možné pokračovat v aktivitách projektu. Situace vedla i k určité frustraci na straně realizátora, českého donora, ale i dalších moldavských institucí, pro které byla rovněž bolestná paralýza způsobená otálením s přijetím klíčového zákona. Politická situace po volbách v roce 2021 je pro další rozvoj EZ velmi příznivá a zdá se, že nic nebrání tomu, aby byly cíle projektu naplněny. Navíc realizátor pracoval s dalšími institucemi v sektoru, to po schválení aktualizované úpravy zákona přinese kaskádu efektů (zejména ve vztahu ke kontrolám v oblasti EZ). Tyto aspekty nepochybně vedly k nehospodárnostem a pro budoucí projekty je třeba buď s tímto rizikem počítat (a stanovit value podle toho) nebo se zaměřit na stabilnější články v daném sektoru. Pro tento případ by nicméně bylo nehospodárné z hlediska již vložených investic projekt těsně před naplněním ukončit.

Zacílení aktivit

Výrazná koherence (propojení a návaznost) aktivit hodnocených projektů měla efektivní i méně efektivní aspekty. Celkově informanti povětšinou kvitovali projekt/y velmi pozitivně a projevovali vděčnost, že mohl/y být realizován/y (např. MS_1), také oceňovali, že aktivity (training, study visits, workshopy) byly otevřeny pro každého (MS_2). Na druhou stranu pro některé informanty toto široké pojetí příjemců nebylo srozumitelné (MS_6) a byli by preferovali, aby byly zakoncentrovány na jednoho institucionálního příjemce. To však nebylo možné mimo jiné z důvodů, které se vázaly na politickou stabilitu – viz výše. V tomto ohledu by tedy pomohlo lépe zaměření projektů komunikovat.

4.4 Efektivnost (účelnost)

Efektivnost (účelnost) ve smyslu, který definují evaluační otázky formulované zadavatelem, byla vyhodnocena jako spíše vysoká, hodnocení se ale výrazně odlišuje pro sledované oblasti. Projekty v samotném důsledku k hodnoceným tématům (export, zvýšená produkce v EZ atd.) přispívaly, vzhledem ke komplexnímu charakteru celé problematiky a rozsahu české pomoci je nicméně přičitatelnost projektů malá. Byly však identifikovány konkrétní příklady, které poukazují na to, že u jednotlivců skutečně k posunu dojít mohlo. Zcela jednoznačný a výrazný posun a přičitatelnost českých projektů byly zaznamenány v oblasti rozvoje legislativních a institucionálních kapacit, jakkoli všechny efekty se ještě vlivem nepřijetí novely klíčového zákona neprojeví. Zde byla efektivnost hodnocena jako vysoká.

4.4.1 EO 4.1 Do jaké míry přispěla realizace projektů ke zvýšení produkce biopotravin pro vnitřní trh?

Maloobchodní obrat s potravinami se v Moldavsku pohybuje přibližně okolo 1 miliardy EUR. Odhaduje se, že z toho zhruba 0,1 % (asi 1 milion EUR) pochází z certifikovaných ekologických produktů²⁸. S rostoucími trendy zdravého životního stylu spotřeba zdravých potravin (biopotravin) v Moldavsku v posledních letech pomalu vzrůstá. Domácí trh s organickou produkcí však zatím není v Moldavsku dostatečně vyvinut a je značně nepřehledný (to bylo potvrzeno i misí), což způsobuje celá řada aspektů. Ať už se jedná o pravidla označování ekologické produkce, administrativně náročné přidělování národního loga ekologické produkce, chybějící článek dozorových a kontrolních organizací, tak účelové mylné označování produktů konvenčního zemědělství názvy eco, bio atd. Cenové rozdíly mezi biopotravinami vyprodukovanými v Moldavsku a produkty konvenčního zemědělství prodávanými v obchodních řetězcích jsou minimální. Jak vyplynulo z diskuze s některými respondenty (RI_1, RI_2, RI_3, RI_9) v průběhu mise, pro maloproducenty se stává čím dál tím náročnější penetrovat na trhy obchodních řetězců, neboť ty upřednostňují centralizovaný nákup a raději eco-produkty dovážejí, než aby uzavíraly dílčí smlouvy s drobnými producenty. Někteří producenti proto hledají jiné cesty prodeje, ať již formou přímého prodeje z „farmy“, vlastních kamenných obchodů (F_10, F_11), prodeje na trzích (F_9) nebo prostřednictvím e-shopů a jiných elektronických kanálů (F_2). O těchto aspektech je průřezově pojednáváno v ostatních kapitolách zprávy.

Z důvodu pochybení v označování moldavské ekologické produkce v rámci domácího trhu se jeví jako značně problematické vůbec rozpoznat, zda daný produkt skutečně pochází z EZ. Přidělování národního loga ekologické produkce je odděleno od certifikace a jeho získání je natolik administrativně náročné, že ho v roce 2020 používaly k označení svých produktů pouze 4 subjekty (MS_11). Ze strany spotřebitele lze jen velmi těžko stanovit, zda cílový produkt dostupný na domácích trzích skutečně pochází z EZ – tuto skutečnost nelze verifikovat na obalu produktu (s výjimkou výrobků nesoucích označení národního eko loga), prakticky ani jakkoli jinak. Pravděpodobně i z tohoto důvodu neexistují dostatečné relevantní statistické zdroje, které by obsahovaly údaje o spotřebě ekologické produkce na domácím trhu.

Přímou přičitatelnost projektů směrem k vyšší produkci nelze stanovit. Zprávy z projektů poukazují na některé příklady vyšší produkce (např. vlašských ořechů u jednoho konkrétního farmáře v P2). Lze také vyzdvihnout konkrétní příklady rozvojové spolupráce ze strany ČR (zejména P2 a P3), které vedly ke zvýšení produkce pro vnitřní trh, a to realizací přímého prodeje na víkendových trzích EcoLocal v Kišiněvu (fotodokumentace viz obr. 15, příloha 7). Tyto trhy umožňují zemědělským producentům EZ (primárně v etapě konverze) prodávat své produkty přímo spotřebitelům a budovat tak nové odbytové vazby v rámci vnitřního trhu. I zde však dochází ke směšování produktů „čisté“ ekologické produkce, produkce v konverzi nebo tradičních, nicméně konvenčních produktů. Přesto tato forma prodeje výrazně napomáhá producentům EZ dostat se do přímého kontaktu se zákazníky. Vzhledem k tomu, že na tomto trhu prodávají i farmáři v období konverze, je to pro ně mnohdy první cesta pro budování vztahů s klienty.

²⁸ statistica.md

Dalším takovým příkladem efektivní spolupráce je podpora balicí linky na čaj v klášteře Zabriceni. Terénní šetření v rámci mise totiž jednoznačně ukázalo, že mnozí farmáři neumí svůj výrobek dále zpracovávat a nabídnout zákazníkům. Na druhou stranu byly identifikovány i problematičtější kanály – podpořený www.ecoport.md, přes který zemědělci měli prodávat svoji produkci, již není funkční (viz také zpráva z monitorovací mise)²⁹.

4.4.2 EO 4.2 Jak přispěla realizace projektů ke zvýšení exportu biopotravin z Moldavska do zemí EU?

Moldavsko je členem WTO a má aktuálně uzavřenou dohodu o volném obchodu se 43 zeměmi, a to státy EU, CIS, CEFTA, GUAM a Tureckem. Dohoda o volném obchodu se zeměmi EU (tzv. DCFTA – Deep Comprehensive Free Trade Area) je součástí Asociační dohody, která vstoupila v platnost 1. září 2014. DCFTA umožňuje Moldavsku přístup na jednotný evropský trh a současně eliminuje všechna cla na obou stranách, kromě některých výjimek, u nichž se předpokládá postupné odstraňování celních povinností nebo stanovených kvót. Důležité je zmínit skutečnost, že export živočišných produktů na trh EU není doposud povolen (s výjimkou medu), a to z důvodu nedostatečných hygienických norem. Mezi nejvýznamnější exportované produkty moldavského EZ se řadí slunečnicový olej, kukuřice, pšenice, sója, hrách, řepka olejná, ořechy, sušené švestky, levandule, koriandrové semeno a šalvěj³⁰. Současně je třeba zmínit skutečnost, že maximum produkce vypěstované v Moldavsku v režimu EZ je určeno pro export. Relevantní údaje jsou ovšem k dispozici až od roku 2018 prostřednictvím systému TRACES. **V roce 2019 bylo například v Moldavsku vyprodukováno celkem 48 353,5 tun ekologické produkce, z toho 99 % (48 048,6 t) bylo exportováno.**

Zájem o export produktů EZ je oboustranný. Pro zemědělské výrobce představuje export možnost získání vyšších výkupních cen než na domácích trzích (F_3, F_4, F_5, F_6); pro vykupující naopak možnost odkupu ekologické produkce za výrazně nižší ceny, než by je byli schopni pořídit v zemích EU. Z pohledu exportu je **Moldavsko zařazeno do kategorie velmi rizikových zemí, a proto pro zajištění exportu nestačí jen skutečnost, že zemědělský subjekt je certifikován mezinárodním certifikačním orgánem, ale musí být uplatňovány i konkrétní celní a laboratorní kontroly, které vytvářejí další administrativní zátěž.** Pro malo-producenty je proto značně náročné zajišťovat odbyt po vlastní linii a využívají možnosti sdružovat odbyt. Tyto služby nabízejí obchodní společnosti. Z dostupných statistik vyplývá, že hlavním zprostředkujícím subjektem, zajišťujícím export ekologické produkce, je holandská obchodní společnost Prograin Organic, která si v Moldavsku postupem času vybuodovala velmi dominantní postavení. Toto postavení dělá ze společnosti de facto jednoho z klíčových aktérů agendy EZ v Moldavsku. Na jednu stranu pomáhá zemědělským subjektům zajistit odbyt pro exportní trhy, na druhou stranu někteří respondenti uváděli nespokojenost s uplatňovanými obchodními praktikami společnosti (tlak na snižování výkupních cen, zpoždění plateb, transparentnost certifikace, neadekvátní závazky aj.). Z diskuzí s respondenty (F_3, F_4, F_5, F_6) dále vyplynulo, že mylně interpretují roli společnosti Prograin Organic a domnívají se, že se jedná současně o certifikační orgán. Dalším významným exportním subjektem je společnost AMG-Kernel.

Rozvojová spolupráce ČR byla kromě jiného zacílena i na zajištění podpory exportního odbytu, jednak provázáním se spol. Prograin a expertní role jejich zástupců zejména v rámci P2, jednak v rámci P4, při spolupráci s PRO-BIO, která cílila na navázání exportních vazeb. V monitorovacích zprávách (P2) se poukazuje na naplnění, resp. překonání indikátoru ve smyslu počtu zemědělců, kteří exportují (právě přes společnost Prograin). Ve vazbě na ČR však výrazných exportních objemů nebylo z různých důvodů dosaženo (neúroda, změněné prostředí, export primárně do jiných zemí EU aj.).

Přímou přičitatelnost projektů nelze u této oblasti stanovit. Ve smyslu navázání spolupráce s konkrétními dodavateli jistě lze efekty spatřovat, jakkoli to s sebou nese i jistá rizika, jak je naznačeno výše. Mohlo by napomoci i více diverzifikovat spojení s potenciálními výkupními/zprostředkovatelskými společnostmi, což by mohlo napomoci konkurenčnímu prostředí.

4.4.3 EO 4.3 Jsou dlouhodobé výsledky projektů dostatečně specifikovány / dokumentovány?

Na úrovni žádostí a monitorovacích zpráv jsou sledovány výstupy a aktivity podpořených projektů, nikoli výsledky. Zprávy se zpracovávají s pololetní (průběžné) / roční frekvencí, v případě jednoho projektu byla zpracována i souhrnná zpráva za celou dobu realizace (jeden z projektů ČvT). To je užitečný nástroj pro specifikaci výstupů aktivit za celé období realizace. Člověk v tísní i pro interní potřeby zajišťuje monitorovací a evaluační aktivity, evaluace zpracovává obvykle v průběhu realizace projektu, u větších projektů po jejich skončení a detekuje rozvojové dopady i nad rámec požadavků

²⁹ Rubilina, R. (2017): Zpráva z monitorovací mise, podklad zasláný ze strany ČRA.

³⁰ Country Report Organic 2020 Moldova, Report on the Status of Organic Agriculture and Industry in Moldova

donora. Proběhlo několik dotazníkových šetření a rozhovorů, které se vztahovaly například k hodnocení několika školení, či rozvoji podpořených organizací. I pokud si ale ČvT dělá ještě vlastní evaluaci, nejedná se o dvojí reportování, spíše o rozšíření toho, co se sleduje i pro donora.

Implementační struktura na české straně uznává, že se v rámci monitoringu jedná spíše o kontrolu než sledování výsledků, či dopadů, naráží to nicméně i na kapacity na straně ČRA i příslušného ZÚ (IMPL_2). Kromě toho tento způsob monitorování není vhodný ani pro integrovanou, či komplexní podporu, ke které by ZRS ČR měla postupně přecházet (jakkoli komplementarity podpory jsou velmi výrazné i u těchto projektů). Informace o dílčích projektech, z nichž každý řeší, a tedy sleduje určitý výsek tématu, navíc pouze na úrovni aktivit a výstupů, nemůže poskytnout data pro výsledky a dopady za celý sektor. Pro tento účel by bylo třeba realizovat dílčí analýzu stavu na úrovni baseline v oblastech, které se budou rozvíjet, a následně podobnou analýzu zopakovat v průběhu a po skončení intervence (ideálně ještě s časovým odstupem). To by se vázalo i na přičitatelnost, a tím i na mapování aktivity jiných donorů. IMPL_4 zdůrazňuje, že zahraniční donoři mají mnohem větší aparát, který se zaměřuje i jen na monitorování a vyhodnocení výsledků, k tomu zatím nejsou u ZRS ČR podmínky.

4.4.4 EO 4.4 Do jaké míry přispěla realizace projektů ke zlepšení legislativního rámce EZ / kapacit státních institucí v oblasti EZ?

Z dostupných zdrojů vyplývá, že v letech 1990 až 2003 probíhalo společné úsilí zejména nevládních organizací, soukromých investorů a vlády prosadit konkrétní myšlenky a ukotvit pravidla pro certifikované EZ v Moldavsku, včetně pravidel pro domácí trh a export. V roce 2005 vyústily snahy v přijetí zákona č. 115/2005 o ekologickém zemědělství. Pravidla vyplývající se zákona byla dále v období let 2006 – 2015 rozpracována v přijatých nařízeních vlády nebo příkazech ministra. **V období let 2016 – 2018, které se již kryje se sledovaným obdobím českých projektů, probíhaly v různých etapách práce na harmonizaci národní legislativy s legislativou EU. Klíčovým příjemcem podpory bylo MAFI/MARDE a zapojení ÚKZÚZ bylo (a stále je) v této oblasti velmi významné.** Kromě úpravy legislativy probíhaly pod záštitou realizátora projektu workshopy mezi jednotlivými aktéry EZ s cílem diskuze nejen odborného, ale i institucionálního nastavení agendy EZ v MR, včetně kompetencí jednotlivých institucí. Podle vyjádření MS_6 byla v roce 2017 zpracována novela zákona o EZ, která obsahovala harmonizaci s leg. EU (Nařízení rady č. 834/2007 aj.) a vládou byla schválena. V listopadu roku 2018 byla novela předložena ke schválení parlamentu. Z důvodu realizace parlamentních voleb však nebyla přijata a následně byla vrácena zpět na MAFI k přepracování.

Postupem času došlo ke změně evropské legislativy EZ (Nařízení Evropského parlamentu a Rady 2018/848 o ekologické produkci a označování ekologických produktů). V rámci realizovaných projektů byla nová pravidla ze strany realizátora projektu (ÚKZÚZ) analyzována, provedeno proškolení pracovníků MAFI/MARDE a opětovně provedeno uvedení návrhu novely zákona o EZ do souladu s aktuálně platnou legislativou EU. Souběžně však docházelo jak k institucionálním, tak personálním změnám v klíčových institucích a novelu zákona se doposud nepodařilo přijmout. Ke změně situace dochází v roce 2021 po nových parlamentních volbách. Podle vyjádření současného ministra zemědělství a dalších respondentů (MS_6, MS_9) bude EZ zařazeno jako samostatná oblast do priorit Národní strategie zemědělství a rozvoje venkova pro období let 2021 – 2027 (NARDS). S tím je spojena i vyšší akutnost potřeby přijetí zmiňované novely zákona. Podle vyjádření MS_9 je **harmonogram činností nastaven tak, aby byla novela schválena a přijata v 1. Q 2022.** Ve chvíli, kdy bude zákon schválen, lze očekávat, že se projeví celá kaskáda efektů naplno. Dalším logickým krokem pro případnou rozvojovou spolupráci budou návazné implementační dokumenty.

Na úrovni rozvoje kapacit státních institucí je role českých projektů ještě výraznější a byla velmi pozitivně hodnocena napříč všemi institucemi, a to i přímo nepodpořenými (např. MS_16). Posun byl zaznamenán na úrovni vyšších odborných kompetencí díky podpoře v přípravě metodických postupů laboratorních šetření týkajících se reziduí v produktech EZ (CARANTINA), na úrovni metodiky zkoušení odrůd vhodných pro EZ a jejich následného zařazení do Katalogu povolených odrůd (špalda, Inička setá, ostropestřec mariánský, červená pšenice, pohanka aj.). Byly identifikovány však i oblasti, kde došlo k rozvoji kapacit státních institucí, nicméně ty nemohou být v oblasti EZ aplikovány, neboť neschválená novela zákona o EZ jim neumožňuje převzít odpovědnost. Konkrétně se to týká role kontroly nad ekologickou produkcí, zpracováním, dovozem a certifikací, kterou by měla vykonávat ANSA. Podle současné úpravy ji má garantovat MAFI, zde však nejsou dostatečné kapacity.

Realizace projektů přispěla nezastupitelnou rolí k připravenosti a nastavení legislativního rámce EZ a kapacit státních institucí v oblasti EZ. Na základě provedených analýz a realizovaných rozhovorů (např. MS_11, MS_13, MS_1) v průběhu mise vyplynulo, že v oblasti rozvojové spolupráce, konkrétně institucionální oblasti EZ má ČR v MR ojedinělou pozici a intenzivně přispívá k budování nejen institucionálního rozvoje primárních institucí (např. MAFI), ale i sekundárních institucí (dozorových orgánů, kontrolních institucí a dalších článků). **Podle vyjádření mnoha respondentů je charakter a rozsah pomoci velmi oceňovaný.**

4.4.5 EO 4.5 Přispěly projekty nebo dílčí aktivity ke zvýšení počtu zemědělců praktikujících EZ / nebo zvýšení plochy, na které je praktikováno EZ?

Podrobné informace o počtu zemědělců praktikujících EZ a zařazené výměře jsou uvedeny v kapitole 4.1.2 na úrovni celého Moldavska. Projekty nebyly cíleny jen na jednu skupinu aktérů EZ, nebyly regionálně koncentrovány a pokrývaly celou řadu oblastí, které ale nepřímo diskutovaný aspekt ovlivnit mohly. Jedná se o pomoc při nastavování legislativního a metodického rámce (MS_6, MS_7, MS_1, MS_3), bez něhož by EZ nebylo zakotveno. Dále pak zahrnovaly oblast edukativní – zvýšení osvěty (i ve smyslu základní informovanosti o EZ), praktické ukázky a polní dny (např. F_10, F_11, MS_19, MS_14, MS_15), oblast technickou – nákup mechanizace vhodné pro EZ (F_5), nákup laboratorního vybavení (MS_1), oblast výzkumnou – testování osiv v rámci zkoušení odrůd (MS_13), transfer know-how a poradenství institucím i konkrétním zemědělským subjektům aj., což všechno nepřímo přispívalo ke snazšímu začleňování a fungování farmářů v režimu EZ. I když zprávy realizátorů zahrnují některé dílčí kvantifikace, jedná se o jednotlivé farmáře, navíc s ohledem na roční reportování nelze postihnout souhrnný pohled – v takové komplexní perspektivě se objevují rozpory, které jsou obvykle vysvětlitelné individuálními situacemi.

Přínosy českých projektů rozvojové spolupráce jsou v MR vysoce hodnoceny a jsou velmi viditelné. Projekty naplňují reálné potřeby cílových skupin a tím přímo nebo nepřímo napomáhají ke zvýšení počtu zemědělců praktikujících EZ nebo ke zvýšení plochy zařazené do tohoto režimu hospodaření. **Kvantitativně však nelze vyčíslit, v jakém rozsahu přispěly projekty souhrnně ke zvýšení zemědělců praktikujících EZ nebo zvýšení plochy.**

4.5 Dopady

Souhrnné posouzení kritéria dopady je velmi složité, a to zejména z toho důvodu, že projekty cílily na mnoho aktérů a aktivit a byly poměrně ambiciózní. **Jednoznačně vysoký dopad hodnotíme z hlediska koherence jednotlivých dopadů**, z evaluace vyplynuly i synergické efekty (ve smyslu konkrétní podpory pro zemědělce a současně především rozvoj a stabilizace institucionálního a legislativního rámce). **Nejsilnější souhrnný posun byl zaznamenán na úrovni institucí**, po stále odkládaném schválení zákona pro EZ se projevil i v legislativní rovině.

Odpověď na evaluační otázky 5.1 a 5.2 je formulována souhrnně, neboť se v rámci evaluace vyjadřujeme i k výsledkům (nikoli jen dopadům), aktivity, výstupy, příjemci jednotlivých projektů byly velmi propojené a byly identifikovány jasné koherentní (až synergické) vazby. Podrobněji k diskusi jednotlivých efektů, včetně fotodokumentace viz příloha 7.

4.5.1 EO 5.1 Jaké jsou hlavní rozvojové dopady projektů a nakolik jsou vzájemně koherentní?

4.5.2 EO 5.2 Jaké jsou hlavní pozitivní i negativní dopady jednotlivých projektů na koncové příjemce?

Dopady, které jsou předmětem zájmu zadavatele, jsou chápány jako ta nejkompexnější část oblasti vlivu teorie změny. V případě této evaluace je pozornost zaměřena ještě na výsledky, protože hranice není ve všech případech úplně ostrá a jsou podstatné pro pochopení dopadů. Výstupy jsou sledovány na úrovni průběžných / ročních zpráv (jakkoli jejich přiřazení mezi výstupy a výsledky je mnohdy diskutabilní). S ohledem na zjevnou věcnou, časovou i geografickou provázanost projektů lze jen obtížně oddělit výsledky těchto projektů od sebe navzájem. Z tohoto důvodu byly výsledky analyzovány především ve vazbě na typ cílové skupiny. Byly identifikovány **čtyři kategorie výsledků podle jednotlivých cílových skupin**: (i) výsledky aktivit přímo zaměřených na farmáře EZ, (ii) výsledky aktivit zaměřených na spotřebitele, (iii) výsledky aktivit zaměřených na zvyšování expertízy a kapacit dalších stakeholderů, (iv) výsledky aktivit směřujících na instituce. **Dopady byly diskutovány již souhrnně pro celý segment EZ v MR.**

S ohledem na provázanost projektů (viz výše), časový odstup, ale i to, že největší projekt (ve finančním vyjádření) ještě nebyl ukončen, nebyla evaluace nastavená na ověření identifikovaných efektů, ale spíše na sesbírání dílčích dostupných informací jak z desk research, tak z terénního šetření v průběhu mise, které daný efekt mohou ilustrovat, a to i formou příkladů. Hlavním důvodem je to, že se evaluace zaměřovala především na celkový vliv podpořených projektů na sektor EZ, výsledky také nebyly jednoznačně na počátku specifikovány, v rámci evaluace se pracovalo s rekonstruovanými teoriemi změny, prakticky také nebylo možné získat přesné informace ke kvantifikaci cílů.

Střednědobé a dlouhodobé výsledky

I. Výsledky aktivit přímo zaměřených na farmáře ekologického zemědělství

Všechny podpořené projekty realizovaly aktivity, kde se aktivně pracovalo s farmáři. Pomoc směřovala především na přechod na EZ, na zajištění vybavení a předávání potřebných znalostí. Výstupy P1 se pak zaměřovaly v této oblasti zejména na provádění pokusů, realizaci přednášek, přípravu odborných publikací atd. přispívajících k rozvoji znalostí a know-how na straně farmářů.

Tabulka 2 Středně až dlouhodobé výsledky aktivit přímo zaměřených na farmáře ekologického zemědělství

Výsledek	Souhrnné hodnocení
Více farmářů v konverzi a přidávání dalších ploch do EZ	Přímá i nepřímá podpora jednoznačně ano, souhrnný výsledek je však nekvantifikovatelný. Viz také kapitola 4.4.5.
Farmáři využívající nové znalosti	Zaznamenány konkrétní případy, nepochybně pozitivní posun, přesto nadále velký prostor pro zlepšení, někteří farmáři postrádají i velmi zásadní informace.
Navázání kontaktů, zejména exportních vazeb	Projekty nepochybně přispěly k navázání kontaktů, ať k budování a posilování již existujících vazeb v rámci komunity stakeholderů EZ, tak vazeb se zahraničními experty. Projekt 4 měl napomoci najít přímé dodavatele, pokud však jde o exportní vazby, nebyly naplněny představy nositele P4. Exportní vazby byly nicméně navázány přes společnost Prograin. Souhrnný efekt se nedá kvantifikovat. Viz také kapitola 4.4.2.
Zvýšení kvality produkce	Produkce v EZ je sama o sobě chápána jako posun v kvalitě, byly zaznamenány další případy posunu např. z hlediska čistší produkce a vyšších výnosů.
Zvýšení organické produkce	Souhrnný výsledek je však nekvantifikovatelný. Přímou přičitatelnost projektů směrem k vyšší produkci nelze stanovit, i když zprávy z projektů poukazují na některé příklady vyšší produkce. Viz také kapitola 4.4.1.
Rozšíření druhové skladby plodin vhodných pro pěstování v režimu EZ	Byl zaznamenán posun v rozšíření skladby plodin a odrůd, vhodných pro EZ. Před zahájením českých projektů bylo třeba veškerá osiva v organické kvalitě dovážet, nyní jsou již některá osiva odrůd pro EZ k dispozici od moldavských producentů. Oporou pro konkrétní odrůdy je katalog plodin vhodných pro EZ, na jehož přípravě se rovněž podílely české projekty.
Zvýšení exportu	Přímou přičitatelnost projektů nelze u této oblasti stanovit. Ve smyslu navázání spolupráce s konkrétními dodavateli lze jistě efekty spatřovat, jakkoli to s sebou nese i jistá rizika. Viz také kapitola 4.4.2.
Zvýšení prodeje na domácím trhu	Výsledek nelze kvantifikovat. Důležitým kanálem je podpořený víkendový trh EcoLocal v Kišiněvu nebo posílení prodejní a marketingové strategie podporou balící linky na čaj v klášteře Zabřiceni.

II. Výsledky aktivit zaměřených na spotřebitele v Moldavsku

Dominantně se jedná o aktivity projektů 2 a 3, které mířily na zvýšení povědomí o EZ v Moldavsku pomocí informační kampaně a osvětových akcí, např. pořádáním pikniků na farmách.

Tabulka 3 Středně – dlouhodobé výsledky aktivit zaměřených na spotřebitele v Moldavsku

Výsledek	Souhrnné hodnocení
Zvýšení povědomí o EZ	Povědomí o EZ roste, vzniká komunita zákazníků, přesto informovanost o EZ je stále malá.
Navázání vazeb mezi producenty a spotřebiteli	Většina produkce EZ z Moldavska je exportována, přesto pro malé producenty EZ je vnitřní trh důležitým odbytištěm, vede k diverzifikaci a stabilizaci v době rostoucí konkurence. Farmáři využívají samostatný přímý prodej, který se někde spojuje i s agroturistikou, vlastní obchody, existující maloobchodní síť. V podstatě pro ně není možné proniknout do sítě supermarketů.
Zvýšení poptávky po EZ produkci	Nelze souhrnně kvantifikovat. Poptávka sice roste, ale mnoho zemědělců poukazovalo na slabý odbyť, zájem a neznalost výhod organické produkce.
Zvýšení prodeje na domácím trhu	Nelze souhrnně kvantifikovat. Farmáři EcoLocal a klášter Zabřiceni poukazovali na zvýšené prodeje na domácím trhu. Byl zaznamenán nárůst ve využívání ekoproductů v restauracích, bohužel pandemie COVID-19 tento nový trend přerušila.

III. Výsledky aktivit zaměřených na zvyšování expertízy a kapacit dalších stakeholderů zaměřených na EZ

Ke zvyšování odbornosti v oblasti EZ docházelo napříč projekty. Projekty 1, 2 a 3 se zaměřovaly na práci s organizacemi sdružujícími farmáře a P4 pak na obchodního partnera a na proškolení místních expertů/poradců. Ze strany organizací sdružujících farmáře v EZ se jedná především o organizace Ecoferm, MOVCA a EcoLocal. P3 obsahoval také aktivity pracující s vysokoškolskými studenty.

Tabulka 4 Středně – dlouhodobé výsledky aktivit zaměřených na zvyšování expertízy a kapacit dalších stakeholderů ekologického zemědělství v Moldavsku

Výsledek	Souhrnné hodnocení
Zvýšení kapacit a know-how zastřešujících organizací	Tento efekt je možné projektům přičíst. Nelze hodnotit míru, ani rozsah, nicméně je skutečností, že většina informantů se zúčastnila a pozitivně hodnotila některé z aktivit těchto projektů zaměřených na rozvoj know-how. Současně EcoLocal poskytovala návazné poradenství místním organickým zemědělcům.
Fungující družstvo s rozvojem podle business plánu	Byl podpořen vznik družstva Ecoferm, to získalo i dílčí technické vybavení, které je pronajímáno členům a případně dalším farmářům. Družstvo funguje na základě pětiletého plánu a do budoucna zvažuje posílit business linku. Z hlediska strategického rozvoje získala ucelenou podporu i MOVCA, neboť v rámci P3 byly ve spolupráci zpracovány analýza a strategický plán. I zde jsou v plánu další business aktivity.
Zájem o založení družstva další skupinou zemědělců	Ecoferm i MOVCA vykazují růst počtu členů. Na základě příkladu družstva Ecoferm se formuje další družstvo na jihu Moldavska.
Vyšší ekonomická a odborná samostatnost	Družstvo Ecoferm je nyní ekonomicky samostatné, nicméně jeho představitelé zdůrazňují potřebu dalších školení v oblasti administrativy a trhu.
Více odborníků na EZ a zvýšení jejich znalostí	V rámci projektů spolupracovali zahraniční a místní odborníci a postupně byli i místní odborníci proškolení. Přesto je nedostatek kvalifikovaných pracovníků nejen v oblasti EZ vážným problémem, MS_3 poukazuje i na efekt stárnutí odborných kapacit v řadě institucí (je málo absolventů, kteří zůstanou v oboru a neopustí Moldavsko).
Větší schopnost sdružení poskytovat advokační a vzdělávací služby	Advokační a vzdělávací služby poskytuje především MOVCA, ale i další organizace realizují edukační aktivity. V rámci vzdělávacích aktivit vznikla i řada videí. MOVCA advokační aktivity realizuje spíše příležitostně, mělo by však být jejich střednědobou prioritou advokační strategii zpracovat. Zástupce sdružení EcoLocal považuje farmářský trh organických produktů, který organizují, rovněž za osvětovou a vzdělávací akci pro veřejnost.
Větší ekonomická prosperita členů družstva	MOVCA založila rovněž firmu, která by měla pomoci s odbytem svým členům a realizuje další aktivity, které by měly pomoci jejím členům s odbytem. Členové družstva mají ze svého členství ekonomické výhody – například nižší náklady vstupů, možnost nakupovat a sdílet stroje, více možností, jak prodávat své produkty, sdílet zkušenosti a poradenství atd.

IV. Aktivity směřující na instituce v oblasti ekologického zemědělství v MR

Aktivity podporující instituce v MR obsahovaly P1 a P2. Oba projekty pracovaly s MARDE/MAFI a P1 se pak dále zaměřil na instituce ANSA, PESTICIDE, CSTSP, Selectia a CARANTINA. Cílem aktivit je, aby měla státní správa k dispozici dostatečnou interní i externí expertízu a mohla plnit legislativní i kontrolní funkci. P1 ještě nebyl ukončen a v evaluačních zprávách jsou zmiňovány okolnosti limitující realizaci těchto aktivit, což má vliv na možnost sledování těchto efektů.

Tabulka 5 Středně – dlouhodobé výsledky aktivit zaměřených na instituce v oblasti EZ v MR

Výsledek	Souhrnné hodnocení
Posílené znalosti zástupců státní správy v oblasti EZ	Reprezentanti všech institucí, které získaly podporu (MARDE, CARANTINA, ANSA, PESTICIDE aj.) jednoznačně souhlasili s tím, že znalosti zástupců státní správy v oblasti EZ byly výrazně posíleny. Z praktických záležitostí se jednalo například o rozšíření rozsahu využívaných laboratorních metod, oblast metod a technik pro poskytování dotací organickým zemědělcům v roce 2016 (studijní cesta a následné konzultace), konzultace vstupů a vhodných odrůd, způsoby hodnocení fytosanitárních produktů, praktických školení v oblasti kontrol EZ.
Příspěvní k legislativě EZ, která je v souladu s legislativou EU	Projekt ÚKZÚZ přispěl svojí činností k tomu, že zákon o EZ, resp. jeho aktualizace je připravena ke schválení. Podrobněji viz odpověď na EO 4.4.4.

Funkční systém vstupů do EZ	Zatím nedostatečně vyvinutou oblastí v kontextu EZ zůstává oblast vstupů. Většina z nich je do Moldavska dovážena. Velmi pozitivně je proto hodnocena rozvojová spolupráce s ČR, která se věnovala i této oblasti, ať již ve formě dovozu osiv odrůd vhodných pro produkci v režimu EZ nebo vyvinutí metodiky na zkoušení vhodnosti odrůd přímo v klimatických podmínkách Moldavska. Na základě testování byly nové odrůdy zařazeny do katalogu povolených odrůd pěstovaných plodin v Moldavsku a mohou být dále množeny přímo v místních podmínkách.
Vyšší kompetence laboratoře CARANTINA v oblasti EZ	Tento efekt lze jednoznačně prokázat. Díky projektu 1 CARANTINA například zvýšila citlivost laboratorních testů a rozšířila rozsah využívaných metod. Současně jim to umožnilo některé metody optimalizovat, a ušetřit tak prostředky i čas, protože výsledky získají rychleji, což je důležité i pro samotné zemědělce. Konkrétním příkladem může být příprava vzorků pro chromatografii, neboť nově stačí jeden vzorek pro více testovacích metod.
Větší legislativní stabilita sektoru EZ	Tento efekt bohužel nebyl naplněn z důvodu nepřijetí zákona na moldavské straně. Nicméně aktivity v rámci projektu 1 (ÚKZÚZ) ve smyslu podpory MAFI / MARDE při aktualizaci a harmonizaci legislativy přispěly k tomu, že podmínky pro takovou stabilitu byly vytvořeny. Podrobněji viz kapitola 4.4.4.
Laboratoř schopná provádět analýzy v rámci státního dozoru nad ekologickým zemědělstvím	Laboratoř CARANTINA je schopná provádět analýzy v rámci státního dozoru nad organickým zemědělstvím. Státní dozor, kontrola přísluší instituci ANSA, zde ovšem chybí legislativní ukotvení a čeká se na schválení novely zákona.
Státní správa schopná kontrolovat (regulovat) sektor EZ	Kontrola sektoru EZ má v současné době nejasné odpovědnosti. Podle stávající legislativy by mělo kontrolu provádět MARDE/MAFI, to však na to nemá personální, ani odborné kapacity. Tuto roli by měla podle nového zákona převzít ANSA, která si k tomu budovala s podporou českých projektů kompetence.

Tabulka 6 Dopady souhrnně za všechny podpořené projekty i typy aktivit

Dopad	Souhrnné hodnocení
Zlepšení kvality půdy, kvality podzemních vod, biodiverzity a stavu krajiny	EZ samo o sobě přispívá ke zlepšení úrodnosti půdy, kvality podzemních vod, biodiverzity a stavu krajiny, včetně snižování vodní a větrné eroze. S ohledem na rozsah českých projektů, na to, že nebyly regionálně nebo přímo tematicky úzce koncentrovány a že značná část podpory směřovala do měkkých aktivit, byť velmi potřebných (vzdělávání, institucionální podpora atd.), není možné dopad v této oblasti hodnotit.
Větší soběstačnost, samostatnost a nezávislost na vnějších zdrojích pro farmáře	Soběstačnosti zatím nebylo dosaženo. Nelze očekávat, že systém bude zcela nezávislý na vnějších zdrojích pro farmáře, stejně jako není ani v zemích EU. Sektor zemědělství je velmi komplexní problematikou, kde navíc v kontextu Moldavska jsou významnou položkou i zahraničněpolitické vztahy. Dosáhnout rentability je složité zvláště v situaci, kdy zemědělství bylo v Moldavsku dosud jen omezeně podporováno, EZ se dostalo do hledáčku zájmu teprve v nedávné době, nefunguje zcela regulace systému, nejsou jasně stanoveny kompetence dozorových orgánů atd., roste cena práce, současně je i výrazná emigrace, to vše při nízké úrovni technologické základny.
Větší samostatnost/nezávislost sektoru EZ na zahraniční pomoci	Zahraniční pomoc sektoru EZ je prozatím stále potřebná. Podpora z národních zdrojů je spíše symbolická, nepokryje vyšší náklady na vstup do EZ, navíc trh prozatím neoceňuje vyšší přidanou hodnotu produktů EZ. Rozvoj EZ je dlouhodobá záležitost.
Rozvinutější sektor EZ v Moldavsku	Sektor EZ je jednoznačně rozvinutější. Velký pokrok byl zaznamenán především v institucionální a legislativní rovině, jakkoli s ohledem na neschválenou novelu zákona nebyly tyto změny dotazeny.
Legislativní prostředí, které nelimituje, ale stimuluje sektor EZ	Tohoto dopadu nebylo českými projekty zatím dosaženo, neboť nebyla schválena novela zákona o EZ. Projekty ale výrazným způsobem přispěly k vytvoření podmínek pro legislativní prostředí a po schválení zákona lze tedy tento dopad očekávat.
Efektivní kontrola sektoru EZ	Zajištění efektivní kontroly sektoru EZ nebylo českými projekty dosaženo, neboť nebyla schválena novela zákona o EZ, ve které je ukotvena role ANSA jakožto kontrolního orgánu. Projekty ale výrazným způsobem přispěly k vytvoření podmínek pro efektivní kontrolu a po schválení zákona lze tedy tento dopad očekávat.

4.5.3 EO 5.3 Jaké je povědomí veřejnosti o EZ, identifikace loga ekologických produktů (ECO)?

Povědomí veřejnosti o EZ bylo jednou z oblastí, na které byly zaměřené některé z projektů zahrnutých do této evaluace. Konkrétní aktivity nelze příčině propojovat se zjištěními v této oblasti z důvodu velkého časového odstavu, nicméně podle vyjádření některých informantů projekty přispěly ke zvýšení povědomí (např. MS_18, PC_2, R_4, R_2). Povědomí a zájem o ekologické produkty roste, ale stále je tu velký prostor pro zlepšení mezi zákazníky, ale i mezi farmáři. I když se objevil i optimističtější názor, že lidé ekoprodukcí zkoušejí a vnímají kvalitu (MS_1), většina informantů byla skeptičtějších. MS_6 se domnívá, že větší zájem o značku ECO je mezi producenty, než mezi spotřebiteli a že by bylo vhodné udělat širší kampaň. MS_3 i MS_5 se také domnívají, že situace na trhu se tolik nezměnila a že zákazníci nejsou příliš dobře informováni a spíše značku sledují stakeholdeři zapojení do EZ. Systém označování ekologických produktů logem ECO je negativně ovlivněn složitým procesním nastavením, který P1 navrhoval zjednodušit (R_1). Logo ECO není automaticky udělováno při získání certifikace daného produktu, ale producenti / zpracovatelé, kteří získají certifikát, musí o toto logo požádat a tato žádost je posuzována devítičlennou komisí zástupců z různých institucí. Jeden z farmářů (F_9) popisoval svoji zkušenost s tím, že jeden z členů komise požadoval změnu v označení jeho certifikovaného produktu, která se ale vylučovala se specifickými požadavky legislativy na tento typ výrobku. Z tohoto důvodu logo nezískal a v dalších letech se rozhodl o ně už znovu nežádat. I další farmáře odrazuje tento dvojitý administrativní proces (pro certifikaci, následně pro žádost o logo), který je navíc třeba každoročně opakovat, považují ho za zbytečně zatěžující byrokracii, kterou bohužel nevyvážá zájem zákazníků, protože ti o tomto logu nemají povědomí.

Nízké povědomí o národním ECO logu potvrdili jak farmáři, tak moldavští stakeholdeři. V tomto ohledu je i zásadní zjištění, že pouze čtyři producenti v Moldavsku mají produkty s tímto označením. Oslovení farmáři v EZ se shodovali, že zákazníci logo neznají, nicméně logo dokonce neznali ani někteří z oslovených farmářů, kteří produkují organicky. Farmáři rovněž zmiňovali, že bohužel to, jak slabé je povědomí o kvalitách organické produkce mezi zákazníky, vede k tomu, že se ani logo ECO, ani označení ekologické produkce neprojevuje nijak na prodejích, rozhodně to neimplikuje vyšší cenu za tyto produkty. Někteří očekávají, že až bude víc produktů, situace se změní. Jedním z problémů je i to, že v Moldavsku není dobře nastavený marketing, stejně tak k této situaci mohly přispět i zjištěné podvody jak na úrovni vývozu, tak na úrovni místního trhu, kdy někteří zemědělci prodávají i necertifikované produkty jako ekologickou produkci, což vzhledem k nevyjasněným kompetencím mezi MAFI a ANSA není v realu kontrolováno a sankcionováno.

S tím souvisí obecně otázka vyšší přidané hodnoty, kterou organické produkty obecně přinášejí. Šetření v kišiněvském supermarketu poukázalo na zcela odlišný přístup k organické produkci, než jak jej známe ze západních trhů: organické produkty neměly svůj regál, byly promíchány s produkty konvenčního zemědělství, nebyly nijak výrazně označeny, jejich cena byla často srovnatelná s konvenčními produkty, logo organické produkce, které jasně označuje vyšší přidanou hodnotu daného produktu bylo u zahraničních produktů nezřídka přelepeno překladem složení (viz obr. 18, příloha 7).

Významným odbytíštěm je pro místní farmáře, produkující organicky, místní trh Ecolocal, který je v sezóně organizován pravidelně každou sobotu, v posledních měsících pro velký zájem i každou neděli. Každopádně šetření mezi zákazníky na tomto trhu, u kterých lze předpokládat vyšší povědomí o organické produkci, ukázalo, že necelých 41 % znalo značku ECO. Současně si však zákazníci tohoto trhu uvědomují, co by logo mělo znamenat nebo co znamená, tedy jakou vyšší přidanou hodnotu přináší. Pro většinu respondentů na tomto trhu je logo určitě nebo spíše důležité v případě, že si chtějí koupit organický produkt. Organické produkty jsou také většinově alespoň občasnou součástí jejich nákupu potravin. Tato zjištění tedy poukazují na to, že zde je jistá komunita, která má o organickou produkci zájem, je ale třeba také poukázat i na to, že některé nákupy organické produkce mohou být pouze domnělé v tom smyslu, že se může ale nemusí jednat o skutečný produkt EZ. A to i na tomto trhu, kde se prodává i zboží v konverzi (příklad podniku v konverzi viz obr. 19).

4.6 Udržitelnost

Udržitelnost hodnotíme jako vysokou, ačkoli u některých efektů je toto hodnocení podmíněno schválením aktualizace zákona klíčového pro EZ. Pokud by aktualizace schválena nebyla, některé aspekty podpory by nakonec nebyly využity a nejspíš by došlo k jejich postupné ztrátě (např. ve smyslu vybudovaného know-how na ANSA, která bude podle novely zákona pověřena kontrolami).

4.6.1 EO 6.1 Které parametry jsou klíčové pro dlouhodobou udržitelnost EZ v Moldavsku?

Evaluační tým považuje za klíčové následující parametry pro dlouhodobou udržitelnost EZ:

- **Osvěta spotřebitelů** – informovanost veřejnosti o EZ je stále velmi nízká. I když většina organické produkce je exportována, pro zajištění stability je třeba hledat i vnitřní odbytíště.

- **Stabilita priorit NARDS** - zařazení EZ jako jedné z priorit NARDS pro období let 2021 – 2027 nastavuje předpoklad, že budou učiněny potřebné kroky k přijetí novely zákona o EZ a dojde k stabilizaci legislativního rámce. Podle informací MAFI by mělo být EZ součástí právě připravované NARDS.
- **Stabilizace legislativního rámce** - přijetí novely zákona o EZ a sekundární legislativy umožní jasné vymezení rolí a kompetencí mezi jednotlivými aktéry EZ, zahájení řádného výkonu kontrolních a dozorových činností v agendě EZ. Je to zcela klíčový krok pro udržitelnost sektoru EZ.
- **Úprava pravidel certifikace** - odstranění duplicitní certifikace v obou rovinách, tj. jak ve smyslu uznávání subjektů EZ certifikovaných mezinárodními certifikačními orgány i pro národní účely (dotační politika, logo eko produkce aj.), tak zajištění akreditace národních certifikačních orgánů v souladu s pravidly EU/mezinárodními pravidly odstraní současnou administrativní zátěž, zvýší transparentnost certifikačního procesu a výrazně zjednoduší přístup zemědělců jak k exportním možnostem, tak k národním podporám EZ.
- **Zachování národních dotačních podpor do EZ a úprava kritérií způsobilosti** - zachování resp. zvýšení národních dotačních podpor pro EZ může motivovat zemědělské subjekty k přechodu do režimu EZ. Stávající nastavení a výše podpory není aktuálně dostatečně motivujícím elementem pro přechod do EZ, nicméně skutečnost, že podpora je zavedena, je pozitivní. Výše sazeb a kritéria způsobilosti mohou být výhledově upravena tak, aby byla více motivační a současně garantovala uplatňování vhodných principů EZ.
- **Zajištění transparentnosti** – ve všech sférách (certifikace, označování EZ produkce, dostupnosti dat, kontrolních principů aj.) povede ke zvýšení důvěry v EZ produkci na straně spotřebitele a následně potenciálně zvýšené poptávce po produktech EZ.
- **Edukace/osvěta producentů (farmářů)** - pochopení principů a praktik EZ povede k aplikování vhodných postupů a tím i zvýšené produkci, snížení výskytu plevelů, chorob a škůdců, zapojení celofaremního managementu a získání synergických efektů jednotlivých komponent EZ a tím i trvalé udržitelnosti farmy nejen z agronomického, ale i ekonomického pohledu.
- **Rozšíření spektra povolených osiv/sadby a vstupů do EZ a jejich výroba přímo v Moldavsku** – umožní rozšíření spektra osevních postupů vhodných pro EZ, aplikaci adekvátních postupů a zvýšení soběstačnosti vstupů, neboť maximum jich je aktuálně do Moldavska dováženo.

4.6.2 EO 6.2 Které parametry projektů jsou klíčové pro jejich udržitelnost a nakolik jsou tyto parametry splnitelné?

Evaluační šetření identifikovalo následující parametry klíčové pro udržitelnost efektů realizovaných projektů:

- **Schválení zákona o EZ** – při dalším prodloužení hrozí, že práce, kterou ÚKZÚZ v této souvislosti odvedl, již nebude možné využít, neboť nebude odrážet případný posun v evropské legislativě a harmonizaci s e. normami.
- **Podpora a rozvoj moldavských institucí** – velká část prostředků a mnoho aktivit projektů bylo investováno do rozvoje moldavských institucí, byly navázány intenzivní odborné vazby s experty ÚKZÚZ. Udržení vybudovaného know-how je však mnohdy odvislé od kontinuity, protože v Moldavsku jsou výrazné problémy s lidskými zdroji. Z pozice českého donora je tedy podstatné nepřerušovat spolupráci.
- **Stabilita týmů** podílejících se na realizaci projektů na moldavské i české straně je podstatným faktorem pro zajištění kontinuálního know-how.
- **Stabilita na úrovni českých institucí** – stabilita na straně ČRA přispěje ke kvalitnímu nastavení projektů a spolupráci s realizátory i moldavskou stranou.
- **Stabilita směřování podpory** – budování EZ je dlouhodobý proces, efektů z principu nemůže být dosaženo v krátkodobém, ale spíš středně/dlouhodobém horizontu. Konverze přechodu z konvenčního na EZ trvá dle typu zemědělské kultury dva nebo tři roky a významnou otázkou pro farmáře je udržení se v organickém segmentu, posun i ve zpracování produkce, napojení se na nové prodejní kanály, vybudování marketingu atd.

4.6.3 EO 6.3 Které parametry přispívající k udržitelnosti výstupů v hodnoceném sektoru lze doporučit k replikaci i v jiných teritoriích?

Ekologické zemědělství je specifickým typem zemědělství. Koncept uplatňování EZ se řídí obecnými pravidly, která mohou mít dílčí regionální odlišnosti, jež vyplývají z místních agro-klimatických podmínek, přesto jsou ve své podstatě totožná (např. dodržování osevních postupů, pěstování meziplodin z důvodu pokrývnosti půdy, určité typy mechanizace, celofaremní hospodaření aj.) přispívající k udržitelnosti a zvýšení kvality biofyzikálních vlastností půdy. Parametry spojené s uplatňováním EZ jsou tedy ve velké míře replikovatelné i v jiných teritoriích. Někteří informanti poukazovali na takový potenciál například v zemích bývalého Sovětského svazu, zejm. Ukrajina, Gruzie, případně na západním Balkánu (IMPL_2, R_2).

Udržitelnost EZ a jeho výstupů je ovšem výrazně ovlivněna i regulačními pravidly včetně nastavení intervencí do EZ, které jsou v různých teritoriích odlišné. V zemích EU jsou regulační pravidla harmonizována, včetně významných intervencí do oblasti EZ, možností volného obchodu atd. V zemích EU je též odlišná míra politické stability i ekonomické situace než v jiných teritoriích. V tomto ohledu lze jen velmi těžko stejnou míru podpory a odbytových příležitostí zajistit v různých teritoriích; zejména v rozvojových státech, neboť míra konkurenceschopnosti je právě rozsahem intervencí přímo ovlivňována. Politická nestabilita vedla do určité míry i k neefektivitám u P1. U dalších teritorií by bylo vhodné na počátku zanalyzovat v daném regionálním a sektorovém kontextu danou situaci a průběžně identifikovaná rizika vyhodnocovat. Rozvojové státy jsou aktuálně atraktivními teritoriemi pro produkci EZ především z důvodu levné pracovní síly v zemědělství a v důsledku toho i nižších výkupních cen produkce. Tyto prvky se však proměňují a nemělo by se s nimi počítat automaticky. Jako vhodnější přístup se jeví zacílení na specifické plodiny (byliny, aromatické plodiny, ořechy, pohanka aj.), hledání niky segmentů, vlastní zpracování komodit do meziproductů nebo finálních produktů a hledání přímých odbytových kanálů nejen v zemích EU, ale i na dalších trzích. Příklad pěstování bylin a zeleniny viz obr. 20.

V oblasti Moldavska je navíc problém s regulačním nastavením EZ (doposud nepřijatá aktualizace zákona EZ), duplicitní certifikací, zařazením Moldavska do velmi rizikových zemí z pohledu exportu produkce EZ aj. V některých teritoriích, která se nacházejí v okolí Moldavska, není situace EZ takto nepřehledná. V rámci mise bylo zjištěno, že velké množství EZ produktů prodávaných v řetězci supermarketů v Moldavsku pochází například z Ukrajiny.

4.7 Další evaluační kritéria

4.7.1 EO 7.1 Jakým způsobem jsou projekty prezentovány (viděny)?

Projekty jsou prezentovány na úrovni výstupů v souladu s metodickými pokyny ČRA, povinnost řídit se jimi platí pro příjemce dotací a realizátora projektu B2B (IMPL_5) (viz fotodokumentace v příloze 7 obr. 21). Současně jsou projekty prezentovány i na Facebookových profilech, letácích, publikacích, při realizaci seminářů, workshopů. ZÚ prezentuje na vybraných akcích českou pomoc souhrnně v rámci EZ, nikoli po jednotlivých projektech (například konference, významnější milníky projektů) (IMPL_4). Terénní šetření v Moldavsku i všechny realizované rozhovory potvrdily, že pomoc České republiky je silně vnímaná mezi místními aktéry v komunitě EZ. Na úrovni cílových skupin rezonovali konkrétní realizátoři – ČvT a ÚKZÚZ. Někteří informanti (např. F_1), kteří nebyli podpořeni v rámci analyzovaných projektů, znali ČvT z jiných jejich aktivit, ale nespojovali si ho přímo s podporou ze strany České republiky. V případě ÚKZÚZ bylo zajímavé, že moldavští stakeholdeři naprosto běžně používali český akronym, nikoli anglický ekvivalent názvu tohoto institutu.

4.7.2 EO 7.2 Jakým způsobem byly uplatněny průřezové principy ZRS ČR?

Průřezové principy a přístup k nim vymezují základní strategické dokumenty ZRS ČR (Koncepce ZRS ČR, Metodika ZRS ČR), zástupci české implementační struktury přiznávají, že se s nimi v praxi moc npracuje, resp. bere se na ně ohled při posuzování žádosti a monitoringu (IMPL_4), ale nejsou do hloubky analyzovány, případně se s nimi pracuje nahodile (např. IMPL_2, IMPL_5). Analyzované projekty v oblasti EZ v sobě samy o sobě zahrnují dva ze tří průřezových principů – řádná (demokratická) správa věcí veřejných a šetrnost k životnímu prostředí a klimatu. Jakkoli je obtížné představitelné, že by podpořené projekty mohly jít proti těmto příkladům, nelze tuto situace vyloučit. Z hlediska šetrnosti k životnímu prostředí může nastat situace, kdy by se jako indikátor nastavila pouze produkce konkrétní plodiny. Mohlo by to vést k tomu, že projektové aktivity na to budou tlačit a zemědělci omezí nebo zcela opustí jeden ze základních principů – rotaci plodin. Taková situace nebyla identifikována, přesto by však při nevhodném nastavení podpory mohla nastat, proto jsou ve zprávě tolik akcentovány základní principy EZ (viz kapitola 4.1.3).

Realizátoři vnímají průřezová kritéria jako přirozenou součást projektů, přesto je aktivně nijak nezařazovali do žádostí. Stejně tak implementační struktura na české straně v podstatě neví, jak je sledovat či zajistit jejich silnější integraci. Všeobecně je vnímáno, že řádná správa věcí veřejných byla velmi silně podpořena v rámci P1 a nepochybně došlo k velkému posunu v této oblasti. Z hlediska dimenzí identifikovaných Metodikou evaluace průřezových principů ZRS ČR byla akcentována účast a zapojení stakeholderů a transparentnost a odpovědnost veřejných institucí a jiných aktérů. Hlubkové rozhovory prokázaly, že došlo k předání know-how tak, aby místní instituce mohly samy dané aktivity realizovat (případně jen s menší dopomocí) (viz kapitola 4.5.2). Ovšem problematická byla situace na úrovni nevyjasněných odpovědností v důsledku neaktuální legislativy. Zadavatel požadoval rovněž reflektovat governance ve smyslu koherentního řízení projektů ZRS ze strany MZV/ČRA, to je blíže popsáno v kapitole 4.2. Nebyly identifikovány situace, kdy by nebyla dodržována základní lidská, ekonomická, sociální a pracovní práva příjemců projektů, vč. rovnosti mužů a žen, ale ani nebyly identifikovány aktivity, které by je výrazně reflektovaly. Ve zprávách z projektů je k rovnosti žen a mužů místo informace zohledňující například rozložení účastníků seminářů podle pohlaví.

5 DOPORUČENÍ

Doporučení na úrovni projektů

Znění doporučení	Stupeň závažnosti	Hlavní adresát doporučení	Odůvodnění / Doporučení ke způsobu implementace doporučení
1) Nechat doběhnout projekt 1 v plánovaném rozsahu a podpořit i jeho pokračování	1	ČRA	Projekt 1 nebyl v důsledku nestabilní politické situace a komplikací spojených s pandemií dokončen podle plánovaného harmonogramu a je prodloužen do roku 2022. Přestože na centrální úrovni byla situace komplikovaná a skutečnost, že ani po několika letech nebyl moldavskou stranou přijat klíčový zákon, do značné míry paralyzovala systém EZ, evaluace identifikovala efekty projektu na mnoha dalších institucích klíčových pro EZ. Celá institucionální úroveň velmi oceňuje českou podporu. Navíc další výrazné efekty jsou prakticky na dosah (v návaznosti na schválený zákon). S ohledem na navázané vztahy a odvedenou práci v oblasti institucionální podpory doporučujeme pokračování aktivit projektu a současně i další aktivity v oblasti EZ popsané níže (doporučení směrem k dalšímu rozvoji sektoru).
2) Podpořit v rámci projektů přítomnost lokálního koordinátora / experta	1	ČRA	Z evaluace jednoznačně vyplynulo, že pro hladkou a efektivní realizaci projektů je velmi podstatné, aby v místě fungoval koordinátor / expert. V případě projektů Člověka v tísni se projektové aktivity opírají o místní kancelář. Napomáhá to plynulejšímu průběhu realizace projektů (nejen v době mise českých expertů), ale i menší zátěži pro ZÚ. Lze tedy doporučit, aby přítomnost lokálního koordinátora byla podporována a aby bylo umožněno alokovat na tuto aktivitu přiměřenou finanční částku v rámci rozpočtu.

Pozn.: *Stupeň závažnosti: 1 – nejzávažnější, 2 – závažné, 3 – nejméně závažné*

Doporučení na úrovni programu nebo sektoru

Znění doporučení	Stupeň závažnosti	Hlavní adresát doporučení	Odůvodnění / Doporučení ke způsobu implementace doporučení
1) Počítat v sektoru EZ s delší dobou, než se projeví efekty	1	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	Oblast EZ je vysoce relevantní z hlediska podpory v rámci české ZRS. Je to však současně sektor, kde výsledné efekty lze skutečně očekávat až s několikaletým zpožděním. Už jen období konverze trvá zpravidla 2-3 roky (podle typu plodin). Doporučujeme při strategickém plánování podpory v oblasti EZ počítat s dlouholetým časovým rámcem a ideálně také větším rozsahem podpory.
2) Udržovat kontinuitu podpory sektoru EZ	1	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	Evaluace prokázala, že čeští realizátoři, čeští experti a místní stakeholdeři vytvořili poměrně kompaktní a provázanou síť vztahů, které v pracovní rovině jdou i nad rámec analyzovaných projektů. Navíc Člověk v tísni realizoval projekty i před začátkem sledovaného období a spolupracoval v této oblasti i s jinými donory, je zde tedy zřetelná kontinuita. To jsou nesporně cenné efekty dosavadní spolupráce a současně významné předpoklady pro budoucí podporu. Doporučujeme nepřerušovat navázané vztahy a pokračovat v podpoře EZ.

<p>3) Dále rozvíjet institucionální a odborné kapacity v oblasti EZ v Moldavsku</p>	<p>1</p>	<p>MZV ORS ve spolupráci s ČRA</p>	<p>Dosud podpořené aktivity výrazně přispěly k rozvoji institucí v oblasti EZ v Moldavsku, přesto je v této oblasti ještě značný prostor pro další podporu tak, aby celý sektor mohl efektivně fungovat. Dosavadní podpora také vytváří díky existujícím vazbám a znalosti místního prostředí pro českou podporu výsadní postavení. Konkrétně doporučujeme podporovat:</p> <ul style="list-style-type: none"> • budování komunikačních kanálů a propojování jednotlivých článků řetězce v oblasti EZ na všech úrovních – centrální, tj. MAFI / AIPA – regionálních a lokálních – AIPA lokální pobočky / distrikty / obce – MAS, • školení a osvětu ve vazbě na zvyšování povědomí o EZ na všech úrovních - centrální, regionální i lokální, • technické vybavení, metodologické dokumenty a návazné implementační dokumenty ve vazbě na novou legislativu, • specificky cílená školení a také „shadowing“ např. v oblasti zpracování produktů, business plánů, • stabilizace a posilování kapacit v institucích – prostřednictvím částečně podpořených platů, případně dlouhodobých zahraničních expertů, • zmapování situace a podpora uceleného vzdělávání v oblasti ekologického zemědělství, • aktivity vedoucích k <i>evidence based</i> politice EZ v Moldavsku – podpořit vybudování IT systémů (registřů) pro EZ ve smyslu registru producentů (dosud pouze jednoduchá excelová tabulka se jménem a lokalitou a informační základnu zajišťuje Atlas EZ realizovaný místní neziskovou organizací), registru přípravků na ochranu rostlin a hnojiv vhodných pro EZ, registr odrůd víceletých plodin (existuje již katalog doporučených odrůd jednoletých plodin pro EZ) – tyto registry přinesou informace pro rozhodovací proces, vyšší transparentnost, statistické přehledy i monitorování situace a aplikovaných politických rozhodnutí.
<p>4) Podpora vyšší přidané hodnoty v EZ</p>	<p>1</p>	<p>MZV ORS ve spolupráci s ČRA</p>	<p>Ekologické zemědělství je samo o sobě vnímáno jako sektor s vyšší přidanou hodnotou ve srovnání s konvenčním zemědělstvím. I zde je však třeba diverzifikovat podporu tak, aby byla přidaná hodnota dále navýšena, což by mělo zemědělcům a producentům otevřít více cestu na vnitřní i zahraniční trh, a napomoci tak stabilizovat celý systém. Z evaluace vyplynuly konkrétně následující oblasti, které evaluační tým doporučuje podpořit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Výběr vhodných plodin pro produkci a zpracování (od surového k finálnímu produktu) – konkurence v ekologické produkci na zahraničních trzích je již poměrně vysoká a například v objemových plodinách jsou již levnější producenti. Je proto třeba jednak pomoci zemědělcům s výběrem plodin, o které bude na trhu zájem, a jednak je i podpořit v jejich zpracování. Tím navýší hodnotu svého produktu. • Propojování malých farmářů a budování společných prodejních kanálů - marketing a budování prodejních kanálů jsou velmi podstatnou ingrediencí úspěchu farmářů (příklad Zabriceni), nicméně zemědělci s touto oblastí potřebují pomoci. • Business plány – zemědělci vstupují do EZ s různými motivacemi a představami, zdaleka ne všichni ale mají zkušenosti s přípravou business plánů. Pomoc s vytvořením business modelů může napomoci stabilizaci počtu zemědělců, neboť budou mít reálnější představu o rentabilitě svých rozhodnutí. • Podpora mezinárodně uznávané akreditace moldavského certifikačního orgánu – současný systém dvojí certifikace (národní a mezinárodní systém), kterou musí získat zemědělci, kteří chtějí jak exportovat, tak dosáhnout na národní dotace a národní logo, je velmi zatěžující. Pokud by moldavský certifikační orgán byl mezinárodně uznávanou entitou, přispělo by to nejen k nižší administrativní zátěži zemědělců, ale i k vyšší transparentnosti systému EZ v Moldavsku.
<p>5) Podpořit koherentní přístup k projektům</p>	<p>2</p>	<p>MZV ORS ve spolupráci s ČRA</p>	<p>Přestože se jednalo o čtyři samostatné projekty a nebyly explicitně plánovány a řízeny jako jedna koherentní intervence, bylo zaznamenáno mnoho vazeb, díky kterým se projekty přirozeně provázaly.</p> <p>Doporučujeme, aby koherentní přístup byl v oblasti EZ výrazně posílen a formalizován, což napomůže vzájemnému posílení efektů projektů (vhodným načasováním, zaměřením, ať už tematickým nebo geografickým), může to přinést pozitivní vliv na hospodárnější čerpání prostředků, může to šetřit kapacity realizátorů i expertů. Konkrétně:</p>

			<ul style="list-style-type: none"> • Strategicky promyslet téma EZ v Moldavsku – zanalyzovat stav před zahájením podpory a mít představu o konkrétních oblastech, kde bude mít podpora největší efekt. • Plánovat výzvy propojeně podle výše uvedeného. • Spolupracovat již v přípravné fázi s potenciálními realizátory a v průběhu realizace projektů organizovat setkání realizátorů a diskutovat s nimi efekty i případné problémy. • Zajistit koordinátora podpory v rámci daného sektoru (v případě více projektů), případně umožnit, aby byl tento koordinátor hrazen v rámci některého z projektů. • Společně komunikovat výsledky projektů, i je evaluovat.
6) Další podpora agrotechnické praxe v EZ	2	ČRA	<p>Zemědělci v oblasti EZ potřebují stále podporu ve vazbě na know-how. I když se již objevují zkušenější subjekty, vstupují do EZ i naprostí nováčci a podpora při agrotechnické praxi může napomoci k tomu, že se vyhnou případným chybám a napomůže to udržitelnosti. Konkrétně doporučujeme podpořit:</p> <ul style="list-style-type: none"> • agrotechnické operace a s tím související vybavení pro zpracování, dopravu a skladování pro EZ, • vznik katalogu uznatelných odrůd plodin (implementace testování a metodologie víceletých plodin vhodných pro EZ v Moldavsku, jakožto návazná aktivita jednoletých plodin), • vytvoření demo-faremu, kde by bylo možné demonstrovat celý cyklus, včetně živočišné produkce.
7) Podpora osvěty a informovanosti	2	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	<p>Jakkoli byly již v průběhu analyzovaného období realizovány aktivity na podporu osvěty a informovanosti, evaluační šetření ukázalo, že moldavská veřejnost stále nemá dost informací o EZ, ani nezná loga označující organické produkty. V rámci další podpory je tedy možné doporučit aktivity posilující informovanost, a to zejména ve vazbě na stimulaci místního trhu, konkrétně:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozvoj informovanosti zákazníků ve smyslu přidané hodnoty produktů ekologického zemědělství, • definování dalších cest stimulace vnitřního trhu, který je velmi podstatný zejména pro malé producenty.
8) Podpora aktivit zaměřených na rozvoj venkova	3	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	<p>EZ je úzce propojeno s konkrétní lokalitou. Evaluace identifikovala situace, kdy aktivity zaměřené na rozvoj venkova posílily zájem o produkty EZ a opačně. Ukázalo se, že i pandemická situace přivedla obyvatele měst k většímu zájmu o venkovské oblasti, zejména v okolí Kišiněva. Současně nebyly identifikovány regionálně rozvojové aktivity na úrovni lokálních a regionálních samospráv (jakkoli tento aspekt byl sledován spíše doplňkově a zasloužil by jistě hlubší analýzu), jedinou výjimku a pouze v některých oblastech tvořily MAS. V tomto smyslu lze doporučit nasměrovat podporu na:</p> <ul style="list-style-type: none"> • rozvoj agroturistiky, • budování potenciálních partnerství s českými MAS, které mají dlouholeté zkušenosti, • identifikování regionálních rozdílů, potřeb a priorit specifických pro konkrétní oblasti.

Pozn.: Stupeň závažnosti: 1 – nejzávažnější, 2 – závažné, 3 – nejméně závažné

Doporučení systémová a procesní (s obecnou platností)

Znění doporučení	Stupeň závažnosti	Hlavní adresát doporučení	Odůvodnění / Doporučení ke způsobu implementace doporučení
1) Zajistit si přehlednější reportování o celkových dosažených efektech	1	ČRA	Každý z projektů běžel několik let, přesto bylo reportování založeno na ročních, resp. půlročních cyklech. Pouze jeden z projektů předložil i souhrnnou zprávu (P3). Struktura zpráv je současně nastavena tak, že plánované a dosažené efekty není jednoduché ze zpráv vyčíst (zaměřují se spíše na dokladování aktivit a výstupů). Doporučujeme kromě ročních zpráv nechat zpracovat souhrnnou zprávu za projekt a upravit formát tak, aby mohl donor lépe pracovat s plánovanými a dosaženými efekty.
2) Posoudit připravenost podporovaných institucí, spolupracovat s dalšími donory v regionu a případně včas přesunout podporu na jiné aktivity v regionu	1	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	Institucionální podpora byla v případě EZ v Moldavsku velmi relevantní. Současně však nestabilní politická situace, časté změny ministrů, zastaralá legislativa a s tím spojené nevyjasněné kompetence některých institucí způsobily určité nehospodárnosti. Jakkoli v případě tohoto konkrétního projektu doporučujeme pokračovat v nastaveném kurzu, v případě dalších sektorů a teritorií doporučujeme posoudit připravenost a případně přesunout podporu na konkrétnější aktivity, které nevyžadují bezprostřední součinnost centrálních institucí. Doporučujeme v této souvislosti spolupráci s jinými donory jak po stránce informovanosti, tak ve smyslu případného tlaku na místní vládu.
3) Posílit koordinaci a koherenci projektů v daném sektoru a regionu	2	ČRA	Koherentní přístup může přinést i synergické efekty pro dané téma / region, nicméně tyto aktivity je třeba koordinovat. Doporučujeme koordinovat více realizátorů v dané oblasti / sektoru a nenechat tuto koordinaci na spontánním přístupu realizátorů. Tuto roli v případě posílených kapacit může zajistit ČRA či příslušný ZÚ, nebo lze toto vyčlenit jako aktivitu podpořených projektů. Jeden z realizátorů by garantoval i vzájemnou koordinaci ostatních realizátorů.
4) Zvážit regionální zacílení sektorové podpory	2	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	Podpora v rámci české ZRS v Moldavsku byla správně tematicky úzce koncentrována, navíc značná část podpory šla na podporu investic centrální úrovně. Přesto v regionálním pohledu působila podpora rozdrobeným dojmem. Do určité míry je to pochopitelné, neboť bylo třeba teprve vybudovat povědomí o EZ. Doporučujeme zvážit i regionální, nejen sektorovou koncentraci podpory tak, aby mohlo dojít k výraznějším efektům.
5) Měřit vstupní situaci (baseline)	3	MZV ORS ve spolupráci s ČRA	Evaluátoři se sice snaží ve všech případech přinést podnětné informace pro zadavatele, nemohou však zajistit skutečně věrohodný posun ve sledované oblasti, pokud se s takovou situací již nepočítá na začátku a není změřena <i>baseline</i> . Doporučujeme proto zpracovat vstupní analýzu sektoru a regionu, vůči které bude možné následně měřit posun.

Pozn.: Stupeň závažnosti: 1 – nejzávažnější, 2 – závažné, 3 – nejméně závažné

6 PŘÍLOHY ZÁVĚREČNÉ EVALUAČNÍ ZPRÁVY

Povinné:

Příloha 1 Seznam zkratk

Příloha 2 Seznam prostudovaných dokumentů, literatury a využitých zdrojů

Příloha 3 Intervenční logika

Příloha 4 Executive summary v angličtině

Příloha 5 Přehled informantů hloubkových rozhovorů a workshopů

Příloha 6 Využití dotazníky, okruhy pokládaných otázek

Příloha 7 Analytické texty

Příloha 8 Vyhodnocení dotazníkového šetření mezi zákazníky Ecolocal

Příloha 9 Zadávací podmínky (*Terms of Reference*)

Příloha 10 Tabulka vypořádání (*zásadních*) připomínek referenční skupiny a dalších zapojených aktérů

Fakultativní:

Příloha 11 Executive summary v rumunštině

Příloha 12 Tiskové zprávy ve vazbě na misi

Příloha 13 Prezentace - úvodní brífink mise

Příloha 14 Prezentace - závěrečný brífink mise

Příloha 15 Prezentace závěrečné zprávy